

Overzicht van weglakkingen in het Rapport van de interdepartementale werkgroep belast met het onderzoek naar de zaak-Khan, Oktober 1979

Vindplaats	Aanduiding	Omschrijving
Brief 379/II/681/EEK		
p. 3	a	Naam bedrijf en vestigingsplaats
3	b	Naam bedrijf en vestigingsplaats
Rapport		
p. III	a	Naam bedrijf
	b	Naam bedrijf en vestigingsplaats
IV	b	Naam bedrijf
	c	Naam natuurlijke persoon
V	d	Aanduiding natuurlijke persoon
p.3	e	Naam bedrijf en vestigingsplaats
	f	Naam natuurlijke persoon
13	g	Naam natuurlijke persoon
	d	Aanduiding natuurlijke persoon
	h	Naam natuurlijke persoon
	i	Naam natuurlijke persoon
	j	Naam natuurlijke persoon
14	k	Naam bedrijf en vestigingsplaats
15	l	Naam bedrijf
	m	Naam bedrijf en vestigingsplaats
	n	Naam bedrijf
	a	Naam bedrijf
	b	Naam bedrijf en vestigingsplaats
16	c	Naam natuurlijke persoon
	b	Naam bedrijf
17	o	Naam bedrijf
	p	Naam natuurlijke persoon
	q	Naam natuurlijke persoon
18	r	Naam bedrijf
23	i	Naam natuurlijke persoon
	j	Naam natuurlijke persoon
	g	Naam natuurlijke persoon
	d	Aanduiding natuurlijke persoon
	h	Naam natuurlijke persoon
	a	Naam bedrijf
	b	Naam bedrijf
27	b	Naam bedrijf en vestigingsplaats
	g	Naam natuurlijke persoon
35	s	Naam natuurlijke persoon
36	a	Naam bedrijf
37	a	Naam bedrijf
37	b	Naam bedrijf

De Heer Minister-President,
Minister van Algemene Zaken;
De Heer Minister van Buitenlandse
Zaken;
De Heer Minister van Justitie;
De Heer Minister van Binnenlandse
Zaken;
De Heer Minister van Economische
Zaken.

379/II/681/EEK

's-Gravenhage, 4 oktober 1979.

Betreft: onderzoek zaak Khan.

I. Inleiding

Hierbij heb ik de eer U, namens de met het onderzoek
belaste werkgroep, de resultaten te doen toekomen van
haar werkzaamheden sinds haar instelling medio juni j.l.

Bij haar onderzoek heeft de werkgroep zich geconcentreerd
op de navolgende elementen:

1. Het bezien van Khan's activiteiten in ons land;
2. Na te gaan of vanuit Nederland, in strijd met bestaande exportbepalingen, zogenaamde gevoelige materialen naar Pakistan zijn uitgevoerd, die daar voor de opzet van een eigen project voor uraniumverrijking bruikbaar zouden kunnen zijn;
3. Na te gaan of en in hoeverre bestaande beveiligingsvoorschriften inzake de geheimhouding van de UC-technologie niet werden nageleefd of werden overtreden, dan wel dat deze aanpassing behoeven en tevens te bezien of de naleving ervan en de controle daarop te versterken zijn;

4. Na te gaan of overigens nog maatregelen nodig zijn om ongewenste overdracht van gevoelige kennis te voorkomen.

II. Resultaten onderzoek werkgroep

De resultaten van deze werkgroepactiviteiten zijn als volgt samen te vatten:

1. a. De werkgroep heeft niet onomstotelijk kunnen vaststellen dat Khan, al dan niet met behulp van anderen, geheime UC-gegevens opzettelijk onder zich heeft genomen en/of heeft medegedeeld aan of ter beschikking heeft gesteld van een buitenlandse mogendheid. De feiten wettigen echter naar de indruk van de werkgroep wel de veronderstelling, dat Khan vanaf 1975 tenminste handelingen heeft verricht, ondernomen met het oogmerk om, zonder daartoe te zijn gerechtigd, de beschikking te krijgen over geheime UC-gegevens. Over de periode 1972 tot en met 1974 heeft de werkgroep geen aanwijzingen gevonden dat Khan uit was op het verzamelen van inlichtingen.

De werkgroep kan uiteraard slechts een voorlopig oordeel uitspreken over de vraag of het verzamelde feitenmateriaal over Khan's activiteiten vermoedelijk strafbare overtredingen oplevert en of een justitieel onderzoek is aangewezen. Het oordeel over de mogelijkheid en de opportuniteit van een dergelijk onderzoek behoort tot de verantwoordelijkheid van het Openbaar Ministerie. De werkgroep geeft de Minister van Justitie dan ook in overweging in deze het oordeel van het Openbaar Ministerie in te winnen.

- b. Overigens bleek de daadwerkelijke bijdrage van Khan aan het Pakistaanse UC-project met betrekking tot de inbreng van kennis moeilijk meetbaar. Wel is het aannemelijk dat Pakistan via Khan in het bezit

is kunnen komen van essentiële know-how. Daardoor kon waarschijnlijk een aanzienlijke tijdwinst worden geboekt bij de opzet van een eigen proefinstallatie die thans nog maar een kleine verrijkingcapaciteit zou hebben, maar welke capaciteit over enkele jaren wél van betekenis zou kunnen zijn.

a
b
b
b

2. Twee Nederlandse ondernemingen i.c. [redacted], onderdeel van [redacted] te [redacted] en [redacted] te [redacted] hebben vrijwel zeker in strijd met de daaromtrent geldende bepalingen van het Uitvoerbesluit strategische goederen 1963, gevoelige materialen naar Pakistan uitgevoerd zonder daartoe te zijn gerechtigd. Met name de uitvoer van in eerste instantie circa 6200 buizen van maraging staal, die kunnen dienen als centrifugemantels, door [redacted] is bijzonder ernstig op te vatten. Dit is te meer het geval gezien het feit dat [redacted] begin september 1979 nog eens ruim 300 van deze buizen naar Pakistan exporteerde ondanks het feit, dat dat bedrijf meermaalen zowel mondeling als schriftelijk er op was geattendeerd dat genoemde export mogelijk een strafbaar feit zou kunnen opleveren. De werkgroep acht het een ernstig feit dat, hoewel een aantal waarschuwingen was gegeven, zowel aan de producent als aan de betreffende autoriteiten op Schiphol, die zulke export hadden moeten belemmeren, deze uitvoer via Schiphol toch heeft kunnen plaatsvinden. Deze zending heeft echter ongehinderd ons land kunnen verlaten, naar werd medegedeeld als gevolg van grote drukte.

Het met betrekking tot de export van gevoelige materialen door de Economische Controle Dienst ingestelde onderzoek, is nog niet afgerond. In geval dat resulteert in een verdenking, dat een of meer strafbare feiten zijn gepleegd, zal de ECD zijn bevindingen, na afronding van het onderzoek, ter kennis van het Openbaar Ministerie brengen.

3. De beveiligingsmaatregelen bij UCN en zijn toeleveranciers zijn op zich zelf voldoende te achten, mits adequaat toegepast en gecontroleerd. Het is de werkgroep gebleken, dat de toepassing ervan zowel bij UCN als bij FDO te wensen heeft overgelaten. In hoeverre uit deze nalatigheden strafbare feiten voortvloeien adviseert de werkgroep eveneens over te laten aan het oordeel van het Openbaar Ministerie.

Gebleken is voorts dat de controle op de naleving van de beveiligingsvoorschriften onvoldoende is geweest en verbetering behoeft. Daarvoor doet de werkgroep voorstellen in het bijgesloten rapport.

4. Er zijn enige aanvullende maatregelen nodig ter voorkoming van de uitvoer van gevoelige materialen en gevoelige kennis. Ook de controle op de naleving daarvan dient te worden verscherpt. De werkgroep heeft daartoe voorstellen geformuleerd.

Het totaal overziend is de werkgroep van oordeel dat het, zoals gesteld, aannemelijk is dat via Dr.Ir. A.Q. Khan Pakistan in het bezit is kunnen komen van essentiële UC-kennis. Voorts is het aannemelijk dat Khan een rol van grote betekenis heeft gespeeld en nog speelt bij het verwerven door Pakistan van materialen uit het buitenland voor de ontwikkeling van een eigen UC-procédé. Khan kon en kan deze rol spelen omdat hij bij FDO op de hoogte is kunnen komen van namen en adressen van toeleveranciers van Urenco en van UCN.

De werkgroep is van oordeel dat bovenstaande aspecten van ernstige aard zijn. Hieraan wordt niet afgedaan door het feit dat Pakistan ook via andere landen kennis heeft kunnen vergaren respectievelijk daar gevoelige materialen heeft kunnen inkopen.

III. Verdere gang van zaken

De zaak Khan heeft zowel in ons land, als daarbuiten veel opschudding teweeg gebracht. Met name bij onze Troika-partners en in het Parlement bestaat aanzienlijke ongerustheid over deze zaak. Vanuit de BRD en het Verenigd Koninkrijk is inmiddels dan ook bij herhaling en met toenemende klem verzocht om zo snel mogelijk de beschikking te krijgen over de resultaten van het werkgroeponderzoek. Voorts werd het verzoek gedaan om overeenkomstig het bepaalde in Bijlage II (Beveiligingsmaatregelen en rubricering) van het Verdrag van Almelo van de onderzoekresultaten kennis te kunnen nemen. Overeenkomstig eerdere afspraken in de Gemengde Commissie werd voorts gevraagd een en ander te mogen bezien alvorens deze resultaten ter beschikking van derden worden gesteld.

Ook vanuit het Parlement is aangedrongen op spoedige informatie.

De werkgroep heeft zich beraden over de vraag hoe het best en het snelst aan deze verzoeken om informatie tegemoet gekomen kan worden.

Haar conclusie was dat het de voorkeur verdient om inzake publicatie over deze zaak niet méér terughouding te betrachten dan strikt nodig is. Met het oog daarop legt de werkgroep tevens een voor publicatie bestemd rapport voor, dat in essentie indentiek is aan het U aangeboden rapport. Wel ontbreken daarin onder meer alle namen van personen en instellingen voor zover die al niet uitgebreid in de pers ter sprake werden gebracht. Ook ontbreken alle bijlagen alsmede specifieke beveiligingsbepalingen.

Alvorens dit rapport dat zowel bestemd is voor de Troika-partners als voor het Parlement, voor publicatie kan worden vrijgegeven moet het eerst - in vertaalde vorm - ter visie zijn verstrekt aan de BRD en het Verenigd

Koninkrijk. Gezien de gevraagde spoed - de bedoeling is dat de partners het stuk gedurende maximaal 1 week kunnen becommentariëren - verzoek ik U mij zo spoedig mogelijk mede te delen of U zowel met deze voorgestelde procedure als ook met de inhoud van het voor publicatie bestemde rapport kunt instemmen. Mocht dat het geval zijn dan zal het ter visie worden verstrekt aan onze twee partnerlanden. Hun eventuele opmerkingen zal de werkgroep U direct na ontvangst doen toekomen, vergezeld van eventueel commentaar. Na Uw visie op een en ander en na eventuele verwerking van opmerkingen van onze Troika-partners kan dan het voor publicatie bestemde rapport door de Minister van Economische Zaken, mede namens zijn betrokken collegae, aan het Parlement worden aangeboden.

De voorzitter van de werkgroep
onderzoek zaak-Khan,

MR. J. BOS.

Exemplaar nr.:

560/001/1

GEHEIM

Stg. ~~GEHEIM~~
Datum: .Okt. 1979.
Kenmerk: „DE ZAK KHAN“
Rubr. ambt.: Dr. J. W. Oosterwijk
Aantal pag.: .55.
Aantal ex.: .1.

Ex. nummer: 560/001/

Einddatum rubr.:
... 25. 10. 2005.

Paraf SG *[Handwritten initials]*
Paraf BVD *[Handwritten initials]* 25/10
[Handwritten signature]
H. W. N. B. B. C. W.

RAPPORT VAN DE
INTERDEPARTEMENTALE WERKGROEP
BELAST MET HET ONDERZOEK

“de zaak Khan”

GEHEIM

oktober 1979

OP DIT GEHEIM GERUBRICEERDE RAPPORT
IS HET BEVEILIGINGSVOORSCHRIFT-II,
1961 VAN TOEPASSING.

Samenvatting en conclusies		560/
Hoofdstuk 1: Inleiding		001 1
Hoofdstuk 2: Kort overzicht van enkele belangrijke gebeurtenissen over de ontwikkeling van een Pakistaans UC-project	3	
2.1. Algemeen	3	
2.2. De periode 1975-15 juni 1979	3	
2.3. De periode medio 1979-heden	5	
Hoofdstuk 3: Khan's activiteiten in Nederland	8	
3.1. Algemeen	8	
3.2. Khan's activiteiten bij FDO	8	
3.3. Khan's activiteiten bij UCN-Almelo	10	
3.4. Einde Khan's tewerkstelling in Nederland	12	
3.5. Activiteiten Khan, waarvan bleek na zijn vertrek uit Nederland	12	
Hoofdstuk 4: Nederlandse leveranties van gevoelige hardware naar Pakistan	14	
4.1. Algemeen	14	
4.2. Resultaten ECD-onderzoek	14	
Hoofdstuk 5: Evaluatie	17	
5.1. Algemeen	17	
5.2. Gang van zaken bij Khan's sollicitatie bij FDO	17	
5.3. Khan's tewerkstelling bij FDO en zijn bezoeken resp. tewerkstelling bij UCN	20	
5.4. Assistentie van Khan	23	
5.5. Hardware leveranties vanuit Nederland	23	
Hoofdstuk 6: Khan en zijn betekenis voor de mogelijke ontwikkeling van een Pakistaans uranium-verrijkingsprocédé	24	
6.1. De mogelijke ontwikkeling van een Pakistaans UC-procédé	24	
6.2. Khan's mogelijke betekenis voor de ontwikkeling van een Pakistaans UC-procédé	25	
6.3. Khan's eigen visie op zijn betekenis voor een Pakistaans UC-procédé	27	

INHOUDSOPGAVE (vervolg)

Hoofdstuk 7: Maatregelen naar aanleiding van de zaak Khan	29
7.1. Inleiding	29
7.2. Juridische grondslag voor geheimhoudingsbepalingen en beveiligingsvoorschriften	29
7.3. Beveiligingsvoorschriften: eventuele aanpassing en inachtneming daarvan	32
7.4. Kennisoverdracht door personen	34
7.5. Maatregelen ter beperking van de uitvoer van gevoelige hardware	36
Hoofdstuk 8: Follow-up van het werkgroeponderzoek	40
Overzicht van bijlagen.	

OVERZICHT VAN BIJLAGEN

- Bijlage 1: Rapport van de onderzoeksgroep betreffende de activiteiten van Dr.Ir. A.Q. Khan d.d. juli 1979.
- Bijlage 2: Rapport van de Economische Controle Dienst d.d. 12 juli 1979 met twee aanvullingen.
- Bijlage 3: Samenstelling van de interdepartementale werkgroep.
- Bijlage 4: Overzicht belangrijke data.
- Bijlage 5: Brief Khan d.d. 1-8-1979 aan Minister Van der Klaauw.

SAMENVATTING EN CONCLUSIES.Hoofdstuk 1: Inleiding

Op 28 maart j.l. werd in een uitzending van het Zweites Deutsches Fernsehen medegedeeld dat Pakistan toegang had weten te krijgen tot de Troika-UC-technologie via Dr.Ir. A.Q. Khan, die van 1972-1975 in Nederland betrokken was bij UC-werk. Op grond van deze mededeling werd onmiddellijk gestart met een nader onderzoek, dat werd geïntensiveerd toen begin juni uit het buitenland werd vernomen, dat in Pakistan centrifuges zouden werken, die identiek zouden zijn aan Nederlandse centrifuges voor uraniumverrijking van het eerste uur. De werkgroep, die totstand kwam tegelijk met de intensivering van het onderzoek, heeft zich vervolgens tot taak gesteld om:

- Khan's activiteiten in Nederland nader te bezien;
- na te gaan of vanuit Nederland materialen zijn toegeleverd aan Pakistan, in strijd met terzake geldende uitvoerbepalingen;
- de vraag te bestuderen of en in hoeverre bestaande veiligheidsvoorschriften niet werden nageleefd of werden overtreden/gewijzigd moeten worden respectievelijk hoe reeds bestaande voorschriften beter kunnen worden nageleefd en controle daarop kan worden verbeterd;
- nader te evalueren of er nog andere maatregelen nodig zouden zijn om ongewenste kennisoverdracht te voorkomen.

Hoofdstuk 2: Kort overzicht van enkele belangrijke gebeurtenissen over de ontwikkeling van een Pakistaans UC-project

De berichtgeving, dat Pakistan met gebruikmaking van een eigen uraniumverrijkingsproject, gestoeld op kennis van het UC-procédé van de Troikalanden, niet vreedzame doeleinden zou nastreven, heeft zowel in het buitenland als in ons land geleid tot grote opschudding.

Niet alleen in het buurland van Pakistan, India, ontstond ongerustheid: ook Israël voelde zich, blijkens de inhoud van de brief van 17 mei j.l. aan onze Minister-President direct in zijn bestaan bedreigd, gezien de naar zijn mening bestaande nauwe relaties tussen Pakistan en enkele meer radicale landen/groepen in het Midden-Oosten. Verder hebben onze

Troika-partners inmiddels meermalen gevraagd om zo snel mogelijk op de hoogte te worden gebracht van het resultaat van het in ons land ingestelde onderzoek. In het binnenland bleek deze ongerustheid onder meer uit het grote aantal vragen in ons parlement en de aandacht voor de zaak Khan in de pers.

Hoofdstuk 3: Khan's activiteiten in Nederland

De in Bhopal (India) geboren Khan, studeerde metaalkunde onder meer in de BRD, Nederland en België. Op 1 mei 1972 trad hij, na een normale sollicitatieprocedure in dienst bij FDO (onderdeel VMF-Stork) te Amsterdam. Van binnenlooding, met de vooropgezette bedoeling UC-kennis te vergaren is de werkgroep niet gebleken.

Bij FDO, alsmede bij FMA (eveneens een VMF-onderdeel) heeft Khan kennis kunnen nemen van de daar aanwezige UC-technologie. Daar met name in de beginfase van het UC-project een nauwe samenwerking bestond tussen FDO en het UC-laboratorium, dat toentertijd onderdeel vormde van het RCN¹⁾, beschikte FDO over meer UC-kennis dan normale UC-toeleveranciers. Van betekenis is voorts dat Khan meermalen thuis rapporten vertaalde, die - voor zover nog valt te achterhalen - overigens niet hoger waren geclassificeerd dan vertrouwelijk. Van bijzondere betekenis is tenslotte dat Khan bij FDO op de hoogte is kunnen raken van namen en adressen van andere UC-toeleveranciers, welke kennis hij naderhand ook heeft aangewend voor de verwerving van materialen e.d. voor een Pakistaans UC-procédé.

Khan is ook meermalen in geclassificeerde UC-ruimten te Almelo geweest. Van bijzondere betekenis in dit verband is dat hij in oktober 1974 te Almelo, twee geheim geclassificeerde delen van een uit twaalf delen bestaand geheel Duits G2-rapport vertaalde. Op zich zelf bevatten de beide delen een beperkte informatie. In die vertaalperiode van zestien werkdagen was hij echter werkzaam in een gebouw, tesamen met meerdere vooraanstaande UC-technici, waarvan hij beschouwd werd deel uit te maken. Hierdoor heeft Khan kennis kunnen krijgen van de technologie

¹⁾ Reactor Centrum Nederland, thans Reactor Centrum Nederland. GEHEIM

van de G2-centrifuge, technisch verschillend van de SNOR, CNOR-centrifuges.

Na enkele - vrijwel gelijktijdig plaatsvindende - incidenten in het najaar 1975, werd Khan op instigatie van de beveiligingsambtenaar EZ uit het UC-circuit verwijderd. Uit een ingesteld, beperkt BVD-onderzoek, bleek niet van een direct verband met inlichtingenactiviteiten van Khan. Hierdoor kon hij eind 1975 ongehinderd ons land verlaten, en naderhand hier ook weer ongehinderd binnenkomen in 1976 en 1977.

Na Khan's vertrek zijn - deels in 1976 - enkele zaken aan het daglicht getreden die méér wijzen in de richting van inlichtingenactiviteiten. Enkele van deze zaken werden in 1976 ter kennis van de BVD gebracht. De meest duidelijke aanwijzing dat Khan uit was op vergaring van UC-kennis blijkt uit twee brieven van hem uit 1976 en 1977 aan FDO-medewerkers, waarin onverhuld en op vertrouwelijke basis gevraagd werd om UC-gegevens en -onderdelen. Deze aanwijzingen kwamen overigens pas naar voren tijdens het recente onderzoek van de onderzoeksgroep, hoewel de directie van FDO daarvan al in 1977 in kennis werd gesteld.

Hoofdstuk 4: Nederlandse leveranties van gevoelige hardware naar Pakistan

Meerdere Nederlandse ondernemingen zijn door Pakistaanse instellingen benaderd met het verzoek speciale materialen onderdelen etc. te leveren. Van bijzondere betekenis in dit verband zijn leveringen die door [redacted] en [redacted] te [redacted] zijn verricht.

[redacted] heeft in de periode 1975-79 negenmaal goederen naar Pakistan uitgevoerd waarvan het naar de mening van de werkgroep in één geval vaststaat dat die uitvoer zonder vergunning niet had mogen plaatsvinden. Wel vroeg [redacted] telkens aan UCN om advies of uitvoer, op grond van bescherming van UC-kennis, toelaatbaar te achten was.

b [redacted] heeft vanaf 1976 - laatstelijk per 10-9-1979 - in totaal 6500 buizen van maraging staal (centrifugemantels) geproduceerd en die ook grotendeels zelf uitgevoerd naar Pakistan. Met het oog op deze produktie heeft Khan [redacted] in 1977 bezocht. b [redacted] lijkt er van op de hoogte te zijn geweest dat deze buizen bestemd waren voor de opzet van een Pakistaans UC-project.

b Een gering deel - 128 - van deze ca 6500 buizen zijn door [redacted] geleverd aan [redacted], die zeer veel relaties met Pakistan had en die daar ook meermalen is geweest. Niet bekend is wat met deze 128 buizen is gebeurd. Het is overigens niet uit te sluiten dat via het kanaal [redacted] ook ander gevoelig materiaal aan Pakistan is geleverd. c

Hoofdstuk 5: Evaluatie

Na een ingesteld BVD-onderzoek kreeg FDO begin 1972 van de beveiligingsambtenaar EZ toestemming Khan in te schakelen bij UC-werk. Bij deze toestemming hebben meerdere factoren een rol gespeeld. Een daarvan was dat Khan zich zou willen laten naturaliseren: dat althans zou FDO aan UCN telefonisch hebben laten weten. Een andere factor was dat Khan bij FDO slechts zou worden ingeschakeld bij werk, dat met ten hoogste "dienstgeheim" geclassificeerd zou zijn. Bovendien leverde een BVD-clearance-onderzoek niets ten nadele van Khan op.

Bij gebreke toentertijd van een uitgewerkte Troika-regeling, werd Khan gescreend tot geheim. Daardoor mocht FDO hem ook bij hoger geclassificeerd werk inschakelen, wanneer dat nodig was. De EZ-beveiligingsambtenaar ging er, aldus zijn verklaring, bij zijn toestemming echter vanuit, dat, overeenkomstig de telefonisch aan hem door de beveiligingsinstantie van UCN gedane mededelingen, FDO Khan slechts zou betrekken bij werkzaamheden van ten hoogste de classificatie dienstgeheim. De werkgroep is niet gebleken dat hierop door de betrokken beveiligingsinstanties controle is uitgeoefend. Zodoende is ook aan het Joint Committee nimmer toestemming gevraagd Khan te mogen inschakelen bij tripartite UC-werk met een hoger classificatie dan dienstgeheim.

V.

Vaststaat overigens dat FDO niet voldoende overeenkomstig de bepalingen van het Algemeen Beveiligingsvoorschrift voor ultra-centrifuge-opdrachten (ABUCO 1972) heeft gehandeld. Hoewel onder meer het - in de dagelijkse praktijk overigens soms moeilijk toepasbare - need-to-know-beginsel zou moeten worden geëerbiedigd, was de situatie in feite zodanig dat een medewerker, die bij het UC-project was ingeschakeld, in welke sector dan ook, vrije toegang had tot alle bij FDO aanwezige kennis indien hij zulks zou wensen.

Dat Khan geclassificeerde UC-ruimten kon betreden was - zeker tot het moment van de totstandkoming van een tripartite rubriceringsregeling - in zeker opzicht verklaarbaar. Khan was immers door de BVD gescreend tot geheim. Bovendien was hij bij FDO betrokken bij allerlei geheime UC-zaken. Anderzijds had de beveiligingsinstantie van UCN, evenals de beveiligingsambtenaar van EZ, zich naar het oordeel van de werkgroep, behoren te realiseren zeker nadat bedoelde Troika-rubriceringsregeling was ingevoerd, dat voor de inzet van non-nationals bij geheim geclassificeerd, tripartite UC-werk, toestemming nodig was van het Joint Committee. Ook voor het betrekken van Khan bij de vertaling van de twee G2-rapporten had zulke toestemming verkregen moeten zijn.

d In dit verband zij tenslotte vermeld, dat uit het onderzoek bij FDO en UCN niet is gebleken, dat Khan daar helpers had. Wel moeten enkele Pakistaanse afname-inspecteurs, die in 1976 en 1977 gedurende enige weken bij FDO verbleven gerekend worden tot actieve helpers van Khan. Het onderzoek heeft geen klaarheid gebracht over de vraag of [REDACTED] tot zijn actieve helper moet worden gerekend.

Hoofdstuk 6: Khan en zijn betekenis voor de mogelijke ontwikkeling van een Pakistaans uraniumverrijgingsprocédé.

Voor het nastreven van niet-vreedzame nucleaire doeleinden staat zowel de weg open van opwerking van splijtstofmateriaal in gebruikte splijtstofstaven (de plutoniumweg) als de meer ingewikkelde weg via benutting van hoogverrijkt uranium. De Pakistaanse ambassadeur in ons land heeft verklaard dat Pakistan zou beschikken over een eigen opwerkingsinstal-

latie zodat via die weg Pakistan niet vreedzame doeleinden zou kunnen nastreven.

Het is aannemelijk dat Pakistan via Khan in het bezit is kunnen komen van essentiële UC-know how, waardoor een aanzienlijke tijdwinst kon worden geboekt bij de opzet van zijn eigen project. Volgens informatie uit betrouwbare bron zou Pakistan thans beschikken over een proefinstallatie met een zeer kleine verrijningscapaciteit. Een capaciteit van enige betekenis zou, gezien de technische problemen, pas over enkele jaren zijn te verwachten. Harde bewijzen voor dit alles zijn echter niet voorhanden. Volledigheidshalve zij hieraan nog toegevoegd, dat Pakistan, via veel andere wegen UC-kennis heeft kunnen verwerven. Zo was de UC-kennis tot 1960 vrij toegankelijk. Ook Japan beschikt over zo'n 600 voor derden toegankelijke, relevante patenten. Dr. Ir. Khan zelf heeft recentelijk gesteld dat gedetailleerde procesinformatie gekocht is van de Britten.

De werkgroep heeft geen aanwijzingen gevonden, dat Khan in de periode 1972 tot en met 1974 reeds uit was op het verzamelen van inlichtingen. Vermeldenswaard is voorts dat Khan nog na zijn vertrek uit Nederland getracht heeft gegevens te verkrijgen, die tijdens zijn verblijf hier te lande voor hem toegankelijk waren.

De daadwerkelijke bijdrage van Khan aan het Pakistaanse UC-project met betrekking tot de inbreng van soft-ware, is voor de werkgroep echter niet meetbaar.

Voorts is het zeer aannemelijk dat Khan een rol van grote betekenis heeft gespeeld, en nog speelt bij het verwerven door Pakistan van materialen uit het buitenland voor de ontwikkeling van een eigen UC-procédé. Het is aannemelijk dat Khan, gebruikmakend van de vele contacten, die hij in West-Europa heeft, zich thans voornamelijk bezighoudt met de inkoop van materialen voor het Pakistaanse UC-project.

Khan zelf heeft zich over zijn eigen betekenis voor het UC-project in een brief gewend tot de Minister van Buitenlandse Zaken. In die brief ontkent hij dat hij UC-geheimen uit Nederland heeft meegenomen. Daarop zou hij ook niet uit zijn geweest. Hij adstrueert dat onder meer met een groot aantal sollicitatiebrieven, waaruit zou kunnen worden afgeleid dat hij gedurende zijn hele werkperiode bij FDO van betrekking heeft willen veranderen. Voorts wijst hij erop dat voor de opzet van een eigen UC-procédé zeer veel kennis nodig is op meerdere terreinen. Deze kan onmogelijk alleen van hem als metaalkundige afkomstig zijn. Deze brief bevat een aantal aantoonbare onwaarheden. Mede daardoor kan daaraan slechts een beperkte betekenis worden gehecht.

Hoofdstuk 7: Maatregelen naar aanleiding van de zaak Khan

In dit hoofdstuk is allereerst aangegeven op welke juridische grondslag de beveiligingsvoorschriften m.b.t. het UC-project zijn gestoeld.

In navolging van het Joint Committee is de werkgroep van mening, dat de bestaande beveiligingsmaatregelen m.b.t. het UC-procédé voldoende te achten zijn, mits adequaat nageleefd. Wel is versterking van de controle op de naleving ervan noodzakelijk met vervolgens rapportage aan het Joint Committee. Noodzakelijk lijkt voorts dat elk veiligheidsincident - hoe onbelangrijk ogenschijnlijk ook - leidt tot nader onderzoek.

Voorts heeft de werkgroep geconstateerd dat het samenstel van geheimhoudingsbepalingen alleen geldt voor de UC-technologie en niet voor de overige kernenergietechnologie. Het komt de werkgroep als noodzakelijk voor bedoelde bepalingen ook in te stellen voor andere onderdelen van de kernenergietechnologie. Deze uitbreiding is naar de mening van de werkgroep ook wenselijk om de verbreiding van vakkennis van op het

terrein van de kernenergie werkzame vaktechnici aan grenzen te binden. Dit laatste naar analogie van de Amerikaanse "Nuclear Non-Proliferation Act of 1978". De omtrent deze moeilijke materie al in gang zijnde studies zouden voortgezet moeten worden.

Voor wat betreft de uitvoer van gevoelige hardware naar Pakistan zijn inmiddels een aantal "conservatoire" maatregelen getroffen ter voorkoming van verdere export. Relevant is voorts dat binnenkort de - nucleaire - bijlage, die behoort bij het Uitvoerbesluit strategische goederen 1963, zal worden geactualiseerd. Tenslotte zij er nog op gewezen dat de Ministers van Economische Zaken en van Buitenlandse Zaken onlangs een voorstel hebben goedgekeurd om aan genoemde bijlage een nieuwe post 2000 te doen toevoegen op grond waarvan ook kennisoverdracht via drukwerken e.d. kan worden tegengegaan.

Hoofdstuk 8: Follow up van het werkgroep-onderzoek

1. De werkgroep geeft niet onomstotelijk vast kunnen stellen, dat Khan, tijdens zijn verblijf in Nederland gegevens als bedoeld in art. 80 quater van het Wetboek van Strafrecht opzettelijk heeft vergaard en/of heeft meegedeeld aan of ter beschikking heeft gesteld aan het buitenland. De werkgroep heeft wel de indruk, dat Khan handelingen heeft verricht om de beschikking te krijgen over geclassificeerde gegevens. De werkgroep geeft de Minister van Justitie in overweging het oordeel van het Openbaar Ministerie in te winnen over de mogelijkheid en opportuniteit een justitieel onderzoek in te stellen.
2. Verdere resultaten van het ECD-onderzoek zullen zo daartoe aanleiding bestaat door de ECD ter kennis worden gebracht van het Openbaar Ministerie.

3. Voor een meer strikte controle op de naleving van de bepalingen van het Uitvoerbesluit Strategische Goederen dient de afdeling Recherche van de ECD te worden uitgebreid.
4. De controle op naleving van de beveiligingsbepalingen zowel bij UCN als bij toeleveranciers dient te worden verscherpt.
5. Het is nodig aanvullende, nog nader te bepalen informatie te verstrekken over het bovenstaande aan:
 - het Parlement;
 - onze Troika-partners;
 - de Minister-President van Israël;
 - de V.S..

—o—o—o—o—o—o—o—o—o—o—

Hoofdstuk 1: Inleiding.

In de uitzending van het Zweites Deutsches Fernsehen (ZDF) van 28 maart 1979 werd de mededeling gedaan dat Pakistan er in zou zijn geslaagd toegang te krijgen tot de ultracentrifuge-technologie (UC) van de Troika-landen. Volgens die uitzending zou hoofdpersoon hierbij zijn Dr. Ir. Abdul Quadeer Khan, die van 1972 tot en met 1975 in Nederland werkzaam zou zijn geweest bij een der belangrijkste toeleveranciers van Urenco, namelijk het Fysisch Dynamisch Onderzoekslaboratorium (FDO), onderdeel van de Verenigde Machine Fabrieken VMF-Stork.

Op grond van deze mededelingen is in Nederland onmiddellijk een onderzoek gestart naar Khan's vroegere bezigheden in ons land. In eerste instantie is daarbij gekeken naar de tot Khan's normale werkterrein behorende activiteiten. Tegelijkertijd werd getracht om in samenwerking met het buitenland inzicht te krijgen in eventuele illegale gedragingen van Khan in ons land en elders.

Begin juni j.l. werd vanuit het buitenland informatie ontvangen, dat het Pakistaanse uraniumverrijkingsprocédé gebaseerd zou zijn op centrifuges van het type, dat in Nederland, in de aanvangsfase van het UC-proces werd gebruikt. Daarbij werd tegelijk een koppeling gelegd met Dr. Khan, die een van de leiders zou zijn van het Pakistaanse uraniumverrijkingsproject.

Het op 30 maart 1979 op gang gekomen onderzoek werd op grond hiervan onmiddellijk geïntensiveerd.

De op ad hoc basis totstand gekomen interdepartementale werkgroep ¹⁾ werd op 15 juni j.l. gebaseerd op bredere grondslag; ook Algemene Zaken en Justitie werden betrokken bij het onderzoek. Daarbij ging het aanvankelijk door Buitenlandse Zaken

¹⁾ Bestaande uit ambtenaren van Binnenlandse Zaken, Buitenlandse Zaken en Economische Zaken.

uitgeoefende voorzitterschap over op Economische Zaken. Tevens werd een onderzoeksgroep geformeerd.

De werkgroep heeft zich tot taak gesteld om:

1. primair de aard en de diepgang van de activiteiten van de heer Khan in ons land te bezien alsmede de eventuele gevolgen daarvan;
2. te bezien of en in hoeverre vanuit Nederland - in strijd met daartoe strekkende bepalingen - zgn. hardware is toegeleverd aan Pakistan voor een Pakistaans project voor uraniumverrijking;
3. te bezien - dit indien zou mogen blijken dat de beveiligings- en controlevoorschriften in de praktijk niet of onvoldoende zouden zijn nageleefd resp. onvoldoende zouden zijn - of en in hoeverre verbetering aan te brengen is in bedoelde voorschriften resp. in de naleving daarvan en hoe de controle daarop is te versterken;
4. te bezien of er overigens maatregelen nodig zouden kunnen zijn om ongewenste kennisoverdracht op nucleair gebied te voorkomen.

Om vertraging in de voortgang van het onderzoek te voorkomen is er vanaf gezien om te trachten antwoord te vinden op vragen als: heeft Pakistan vanuit derde landen kennis verworven; welke essentiële onderdelen voor een UC-project zijn eventueel vanuit andere landen dan Nederland toegeleverd aan Pakistan etc. Ook is niet ingegaan op de buiten het onderzoek vallende gevolgen voor het Nederlandse nucleaire beleid in het algemeen.

In het hiernavolgende zijn de bevindingen van bovenstaande werkgroep ¹⁾ weergegeven. Basis daarvan zijn het "Rapport van de onderzoeksgroep" ²⁾ betreffende de activiteiten van Dr.Ir. A.Q. Khan" alsmede het rapport van de Economische Controle Dienst (ECD) over de "Uitvoer van Strategische Goederen", welke twee rapporten, tezamen met de op het ECD-rapport aangebrachte aanvullingen, hieraan zijn toegevoegd als bijlage 1 en 2.

¹⁾ Voor de samenstelling ervan zie bijlage 3.

²⁾ Gevormd uit leden van de werkgroep.

Hoofdstuk 2: Kort overzicht van enkele belangrijke gebeurtenissen over de ontwikkeling van een Pakistaans UC-project.

2.1. Algemeen.

Alvorens nader in te gaan op de resultaten van de in hoofdstuk 1 genoemde onderzoeken, is het nodig een korte schets te geven van de belangrijkste ontwikkelingen m.b.t. de Pakistaanse interesse voor de ontwikkeling van een eigen procédé voor uraniumverrijking. Bij dit overzicht wordt eerst ingegaan op de periode die vooraf ging aan de instelling van de werkgroep zoals genoemd in hoofdstuk 1. In paragraaf 2.3. wordt de periode 15 juni 1979 tot heden beschouwd. Overigens is als bijlage 4 een volledig overzicht toegevoegd met alle relevante data.

2.2. De periode 1975-15 juni 1979.

De eerste, overigens niet onmiddellijk als zodanig onderkende aanwijzingen, dat van Pakistaanse zijde belangstelling bestond voor de opzet voor een eigen verrijkingsprocédé, dateren van 1975. In augustus van dat jaar wendde de Pakistaanse ambassade te Brussel zich tot de ██████████-vestiging te ██████████ met het verzoek om informatie over de verkrijging van frequentie-omvormers; een essentieel onderdeel voor een UC-project. Van deze belangstelling bleek ook tijdens een bezoek in september 1976 van de heer ██████████, medewerker van FDO, aan Pakistan. Over dat bezoek rapporteerde FDO, via UCN, begin februari 1977 aan de Ministeries van Buitenlandse Zaken en van Economische Zaken.

Ook in het buitenland kwamen de UC-ambities van Pakistan in het blikveld. Zo werd op 26 juli 1978 door de afgevaardigde F. Allaun in het Britse parlement de vraag gesteld of zijn regering op de hoogte was van de export naar Pakistan van bovenbedoelde frequentie-omvormers. Deze vraag alsmede het antwoord van Minister Benn, werd overigens pas najaar 1978 hier bekend.

In oktober 1978 werd de Nederlandse regering geattendeerd op de waarschijnlijkheid van actieve Pakistaanse interesse voor het UC-procédé van de Troika-landen voor de uitvoering van haar plannen op verrijking gebied. Die belangstelling was onder meer gebleken uit pogingen van dat land onder allerlei dekmantels en via tussenpersonen, orders te plaatsen voor de genoemde omvormers. Daarop zijn door het Ministerie van Economische Zaken Nederlandse bedrijven, die omvormers produceren, geattendeerd op mogelijke Pakistaanse bestellingen. Ze zijn in dat kader tevens gewezen op de vergunningsplicht bij uitvoer van zulk soort goederen krachtens het Uitvoerbesluit strategische goederen 1963. Ook is contact geweest tussen Economische Zaken en enkele individuele bedrijven waarbij geattendeerd is op Pakistaanse intenties, specifieke materialen in te kopen voor haar mogelijke UC-procédé.

De ZDF-uitzending d.d. 28 maart 1979 - waarvan de bron niet achterhaalbaar bleek - gaf als belangrijk nieuwe element een Nederlandse betrokkenheid bij de Pakistaanse pogingen, eigen verrijking capaciteit te verwerven. Op 30 maart daaropvolgend heeft het eerste interdepartementale overleg plaatsgevonden over de uitvoering van het noodzakelijke onderzoek. Daarmee werd op 2 april j.l. gestart.

Op 10 april stelden de Kamerleden Jansen en Waltmans vragen over deze zaak aan de Ministers van Economische Zaken en van Buitenlandse Zaken. Deze werden op 1 mei 1979 beantwoord. Op grond van de toenmalige stand van het onderzoek werd gememoreerd dat de kennis die Dr. Khan kon hebben opgedaan bij zijn werkzaamheden bij FDO, slechts een onbetekenend deel van de ultracentrifugetechnologie omvatte.

Ook de heer Van der Stoep richtte zich op 10 april 1979 via Kamervragen tot de Minister van Buitenlandse Zaken met de vraag om geen "nucleaire" leveranties vanuit Nederland naar Pakistan toe te staan, zolang dat land zich niet zou onderwerpen aan IAEA-controle. Deze antwoordde het inderdaad niet verantwoord

te achten medewerking te verlenen aan zulke leveranties.

Binnen het verband van de Troika was inmiddels eveneens ongerustheid ontstaan over de mogelijke inbreuk op de geheimhouding van Troika-UC-geheimen als gevolg van de tewerkstelling van Dr.Ir. Khan bij FDO. Op 20 april 1979 werd gevraagd om op de Joint Committee-vergadering van 19 juni 1979 volledig te worden geïnformeerd over de resultaten van het in gang gezette onderzoek naar Dr. Khan's activiteiten in Nederland.

Ook buiten de Troika-landen rees groeiende belangstelling en ongerustheid over de Pakistaanse interesse voor uranium-verrijking. Niet alleen in India ontstond daartegen felle oppositie; ook Israël voelde zich direct bedreigd gezien de naar zijn mening bestaande nauwe relaties tussen Pakistan en enkele, meer radicale landen/groepen in het Midden-Oosten.

Op 17 mei 1979 zond Minister-President Begin zijn Nederlandse collega een uitvoerige brief met daarin een uiteenzetting van de gevolgen voor Israël van een mogelijke Pakistaanse atoombom. In deze brief werd een relatie gelegd tussen het Pakistaanse verrijkingsproject en Dr. Khan, die jarenlang bij FDO was ingeschakeld bij het Troika-UC-project. Op deze brief werd op 13 juli 1979 door de Minister-President een voorlopig antwoord gezonden aan Minister-President Begin. Daarin werd toegezegd de Israëlische regering zodra mogelijk verder te informeren.

2.3. De periode medio 1979-heden.

Begin juni 1979 ontving de BVD vanuit het buitenland informatie, waaruit afgeleid kon worden dat Pakistan de beschikking heeft over Nederlandse UC-technologie uit de beginfase van de ontwikkeling van het procédé in Nederland. (De SNOR-, CNOR-centrifuges.)

Hoewel het bewijs hiervoor niet geleverd kon worden werd het

alleszins aannemelijk geacht dat de heer Khan hierbij een sleutelrol had gespeeld. Hij was immers een Pakistani, die ingeschakeld was bij werkzaamheden t.b.v. het UC-project. Weliswaar was de basistechnologie die hier in het geding was in het kader van de Troika uitgewisseld met onze twee partnerlanden: er zijn geen meldingen ontvangen van de twee landen zelf, dat daar aanwijzingen zijn gevonden dat daarvandaan deze kennis kan zijn weggelekt.

Op grond van deze belangrijke informatie is de meergenoemde ambtelijke werkgroep op 15 juni j.l. opnieuw bij elkaar gekomen. Besloten werd tot onmiddellijke intensivering van het lopende onderzoek naar Khan's activiteiten.

Op 16 juni daaropvolgend wist de NRC uitgebreid melding te maken van de omstandigheid dat in Nederland het onderzoek naar Khan's activiteiten was geïntensiveerd. De NRC wist voorts te melden dat Pakistan beschikte over centrifuges naar Nederlands model. Deze mededelingen, met een uitgebreide weerslag in de internationale pers, leidden op 18 juni 1979 tot een groot aantal vragen aan de Ministers van Economische Zaken, van Buitenlandse Zaken en van Binnenlandse Zaken van de Kamerleden Jansen en Waltmans. Op 19 juni daaropvolgend verschenen nieuwe vragen, nu van de Kamerleden Brinkhorst en Waltmans, gericht aan de Ministers van Buitenlandse Zaken en van Economische Zaken. Ook de heer Van der Stoel wendde zich hernieuwd in deze tot de Minister van Buitenlandse Zaken. Al deze vragen werden beantwoord op donderdag 21 juni daaropvolgend tijdens mondeling overleg met de Kamer, waarbij deze werd geïnformeerd over de toenmalige stand van het onderzoek.

Voorts stelden de heren Knol en Ter Beek op 26 juni 1979 vragen aan de Ministers van Onderwijs en Wetenschappen, van Buitenlandse Zaken en van Binnenlandse Zaken, waarin ter sprake kwam of uit het geval Khan niet de les moest worden geleerd, dat overdracht van gevoelige kennis aan hier te lande verblijvende Zuid-Afrikaanse studenten, zou moeten worden voorkomen.

Voordien had reeds op 20 juni mondeling overleg plaats tussen de regering en de Vaste Commissies voor buitenlandse zaken en voor kernenergie.

Het overleg met - delen van - het parlement droeg allereerst een informerend karakter. Gezien de politieke betekenis van het gebeurde heeft de regering toegezegd het parlement over de resultaten van het ingestelde onderzoek te zullen informeren.

Soortgelijke informatie als tijdens het vertrouwelijke beraad met de beide Vaste Kamercommissies werd beschikbaar gesteld, is eveneens overgelegd tijdens de vergadering van het Joint Committee van de Troika-landen op 19 juni 1979. De conclusie van dat overleg was, dat aan Urenco verzocht werd een rapport op te stellen over de veiligheids-situatie bij toeleveranciers van Urenco. Met name zou de inschakeling van zgn. "non-nationals" bij geclassificeerde werkzaamheden resp. hun toegang tot geclassificeerd materiaal moeten worden bezien. Ook zou bestudeerd dienen te worden of verdere maatregelen nodig zouden kunnen zijn ter verhoging van de beveiliging. Voorts vroeg men om een aanvullend Nederlands rapport.

Pakistan zelf heeft zowel hier te lande als elders elke gelegenheid aangegrepen om te benadrukken dat haar nucleaire ambities uitsluitend van vreedzame aard zouden zijn. Een en ander werd nog eens beklemtoond tijdens bezoeken van de Pakistaanse ambassadeur hier te lande aan de Minister van Buitenlandse Zaken (20 juni j.l.) en aan de Minister van Economische Zaken (28 juni 1979).

Intussen werd het onderzoek in de in hoofdstuk 1 bedoelde zin voortgezet. Daarbij bleek met name de vraag of en in hoeverre sprake was van uitvoer van gevoelig materiaal vanuit Nederland, moeilijk te beantwoorden.

Hoofdstuk 3: Khan's activiteiten in Nederland.

3.1. Algemeen.

De Pakistani Abdul Quadeer Khan werd geboren op 1 april 1936 in Bhopal (India). Na studies in Pakistan en in de BRD, studeerde hij van september 1963 tot juli 1967 metaalkunde aan de T.H. Delft. Na het behalen van zijn ingenieurstitel studeerde hij nog in Leuven tot mei 1972, waar hij in 1971 was gepromoveerd. Nadien solliciteerde hij op een groot aantal plaatsen zowel in Pakistan als elders in de wereld naar een betrekking als metaalkundige.

3.2. Khan's activiteiten bij FDO.

Na een normaal verlopen sollicitatieprocedure trad de heer Khan op 1 mei 1972 in dienst bij FDO, nadat EZ het groene licht had gegeven dat Khan bij FDO ingeschakeld zou mogen worden t.b.v. het UC-project. Voordien was door de BVD een veiligheidsonderzoek naar Khan ingesteld. Daaruit bleek niets ten nadele van de heer Khan.

De in het geding zijnde functie, die overigens niet geadverteerd was, ontstond nadat een metallurg na een reorganisatie van de afdeling materiaalonderzoek van het bedrijf was ontslagen. Een rol bij Khan's sollicitatie speelde nog de chef van de afdeling metaalkunde van FDO, een oud-studiegenoot van Khan in Delft.

Khan werkte bij FDO van 1 mei 1972 tot officieel 1 maart 1976. Hij was verbonden aan de afdeling materiaalonderzoek waar hij metallurgisch onderzoek deed voor o.m. het UC-project. Tussen FDO en de - binnen VMF-Werkspoor gecompartmenteerde - Fijn Mechanische Afdeling (FMA) bestond een hecht contact, voor zover het ging om gescreend personeel. Op deze laatstgenoemde afdeling werden concrete werkopdrachten van UCN uitgevoerd. Khan had met die afdeling te maken, zeker omdat hij beschouwd werd als een belangrijke materiaaldeskundige van het UC-project.

In de periode 1972-1975 werden bij FMA motoronderdelen voor de SNOR/CNOR- en 4M-centrifuges (zonder gassystemen) gefabriceerd en samengesteld. Tevens werden in die periode in Almelo 5 prototypen van de West-Duitse G2-centrifuge geassembleerd, waarvoor FMA onderdelen fabriceerde i.c. boven-, onder- en tussenschijven, de mantel en het gassysteem. Tekeningen en al waren bij FMA aanwezig. Rekening moet worden gehouden met de mogelijkheid dat Khan bij FMA kennis heeft kunnen nemen van de daar aanwezige UC-technologie, hoewel tot heden niet geconstateerd is dat hij zich essentiële gegevens, in strijd met het need-to-know-principe¹⁾, heeft toegeëigend.

Hetgeen voor FMA geldt, geldt in wezen in versterkte mate voor FDO. Khan is daar 3,5 jaar tewerkgesteld en heeft voortdurend ook te maken gehad met zaken buiten zijn eigen werkterrein. Gesteld kan worden, dat de aanwezige UC-technologie bij FDO toegankelijk was voor de tot het "circuit" behorende heer Khan. Daarbij is nog te wijzen op een drietal specifieke aspecten:

- a) Met name in de beginfase van het UC-project bestond tussen FDO en het UC-laboratorium te Amsterdam (thans Almelo), toen deel uitmakende van het RCN, een nauwe samenwerking. Het overleg tussen deze twee instellingen heeft zich naast ontwikkelingswerk, mede tot onderwerpen als scheiding, gassystemen en de constructie daarvan en mechanica uitgestrekt. Rond 1973 werd deze relatie minder hecht omdat de ontwikkelingsfase geleidelijk was overgegaan in de produktiefase. Ook door deze relatie kwam de heer Khan in nauw contact met UC-werk.
- b) Relevant is voorts, dat Khan uiteraard goed op de hoogte kon raken van overige bij het UC-project betrokken bedrijven en instellingen zowel in ons land als elders. Wanneer hierna sprake is van Pakistaanse pogingen tot verwerving van hardware wordt hierop teruggekomen.
- c) Khan heeft, overigens met toestemming van FDO herhaaldelijk rapporten mee naar huis genomen, die door zijn vrouw werden vertaald. Deze rapporten waren - voor zover nog valt te achterhalen - niet hoger dan dienstgeheim resp. vertrouwelijk geclassificeerd.

¹⁾ Zie pag. 19 voor een nadere toelichting hierop.

Samenvattend kan gesteld worden dat:

- een aanzienlijk deel van de UC-kennis bij FDO resp. FMA aanwezig was;
- de aanwezige UC-kennis zowel bij FDO als bij FMA in het bezit is kunnen komen van Khan ook wanneer het om andere dan metaalkunde-aspecten handelde;
- Khan bij FDO op de hoogte is kunnen raken van namen en adressen van andere instellingen en bedrijven die op de een of andere wijze bij UC-werk betrokken waren.

3.3. Khan's activiteiten bij UCN-Almelo.

Khan is meermaals in de centrifugefabriek te Almelo geweest. Zijn eerste bezoek op 8 en 9 mei 1972 alsmede een bezoek op 3 oktober 1974 hielden verband met het G2-zwartingsproces¹⁾, waar Khan beroepshalve mee te maken zou krijgen resp. te maken had.

Van bijzondere betekenis is Khan's verblijf in Almelo in het najaar van 1974. In oktober van dat jaar moest door UCN een begin gemaakt worden met de produktie van de Duitse G2-centrifuge. Met het oog daarop verkreeg UCN een uit 12 afzonderlijke delen bestaand Duits rapport, elk deel geclassificeerd als "geheim". Kleinere onderdelen van deze "geheime" rapporten hadden de rubricering "dienstgeheim".

Op verzoek van UCN werd FDO en via FDO de heer Khan belast met de vertaling van 2 van de 12 delen van het Duits in het Nederlands. Op zich zelf bevatten de beide delen een beperkte informatie.

Daartoe werd Khan, zonder voorkennis van EZ, gedetacheerd in Almelo. Khan kwam te werken in een van de kamers van de zogenaamde

¹⁾ Een proces ter versterking van het voor de centrifuges gebruikte materiaal.

"brainbox" een los van de centrifugefabriek staand "tijdelijk" gebouwtje, waarin een aantal technici van het totale project werkzaam waren. Ook daar golden uiteraard een aantal beveiligingsmaatregelen zoals het afsluiten van kamer en bureau; het "need-to-know"-principe etc. Binnen de groep technici heerste echter, gegeven ook de cohesie van de problematiek, een open sfeer. De bewoners van de brainbox waren voor hun sanitaire voorzieningen bovendien aangewezen op de centrifugefabriek, zodat Khan daar noodzakelijkerwijze toegang had. In deze fabriek was ook de kantine gelegen, waar de bewoners van de brainbox op aangewezen waren.

Het door Khan verrichte vertaalwerk werd bij FDO in Amsterdam uitgetypt en niet in Almelo zelf. Reden hiervan was dat in de zogenaamde brainbox slechts beschikt kon worden over één typiste. Eenmaal werd geconstateerd dat Khan tijdens zijn vertaalwerk aantekeningen maakte in zijn landstaal. Desgevraagd verklaarde hij bezig te zijn met het schrijven van een brief aan zijn familie.

Overigens is hierboven uitsluitend sprake van die bezoeken van de heer Khan die thans nog aantoonbaar zijn. Niet uit te sluiten is dat Khan waker in geclassificeerde ruimten in UC-Almelo is geweest. Een van de UCN-medewerkers heeft namelijk verklaard de heer Khan meermalen, gewapend met blocnote te hebben gezien in de bedrijfsruimten van de centrifugefabriek. Geen der andere ondervraagden heeft dit bevestigd.

Resumerend kan m.b.t. Khan's aanwezigheid te Almelo het volgende worden gesteld:

Door de navolgende omstandigheden i.c.:

- de open sfeer in de brainbox;
- de toegang tot de geclassificeerde centrifugefabriek;
- de omstandigheid dat de bij de G-2 rapporten behorende tekeningen waarop essentiële gegevens (maten) voorkwamen in het bezit waren van zijn kamergenoot, die uiteraard niet altijd aanwezig was, waardoor Khan daartoe toegang kan hebben verkregen;
- de lengte van de periode gedurende welke Khan zich in Almelo bevond (16 werkdagen);

- het vertrouwen dat in de "gescreende" Khan bestond; heeft Khan kennis kunnen nemen van de technologie van de G2-centrifuge, technisch verschillend van de SNOR- resp. CNOR-centrifuge. Gedurende deze vertaalperiode kan hij, gezien de ijver die hij met zijn vertaalwerk aan de dag legde - in 128 uur vertaalde hij, overigens in zekere mate identieke, technische handboeken van het Duits in het Nederlands - slechts beperkt in de gelegenheid zijn geweest om van zaken buiten zijn vertaalwerk kennis te nemen. Het is niet meer achterhaalbaar of hij gedurende zijn bezoeken aan geclassificeerde UC-ruimten kennis heeft kunnen vergaren over zaken buiten zijn eigen werkterrein. In elk geval is dat niet zonder meer uit te sluiten.

3.4. Einde Khan's tewerkstelling in Nederland.

In oktober 1975 kwam een einde aan Khan's inschakeling bij UC-werk. Voordien hadden enkele, vrijwel gelijktijdig plaatsvindende incidenten plaatsgevonden op grond waarvan de beveiligingsambtenaar EZ het initiatief nam Khan uit het UC-circuit te halen.

De onderhavige incidenten vestigden weliswaar de aandacht op de Pakistani Khan; uit geen van de incidenten kon echter een directe koppeling worden afgeleid met eventuele door Khan verrichte inlichtingenactiviteiten. Zonder dat dan ook sprake was van enige sanctie werd Khan binnen FDO overgeplaatst. Enkele maanden nadien (15 december 1975) vertrok hij voor familiebezoek naar Pakistan. Na zich aanvankelijk te hebben ziek gemeld heeft hij van daaruit per 1 maart 1976 ontslag genomen, zonder nog te zijn teruggekeerd naar ons land.

3.5. Activiteiten Khan, waarvan bleek na zijn vertrek uit Nederland.

Nadien zijn enkele zaken aan het daglicht gekomen die méér in de richting wijzen van inlichtingenactiviteiten.

- g. a. Khan heeft medio 1975 aan een technisch fotograaf van FDO, de heer [REDACTED] volgens diens verklaring, verzocht om voor hem persoonlijk, bij hem thuis UC-tekeningen te fotograferen op een moment dat mevrouw Khan niet aanwezig zou zijn (doel en classificatie overigens niet bekend).
- d. g. b. Dezelfde technisch-fotograaf werd medio 1976 ten huize van [REDACTED], voor een gesprek uitgenodigd, waarbij ook een - naar wordt vermoed - Pakistaanse diplomaat aanwezig was. [REDACTED] maakte uit dit gesprek op dat er van de zijde van zijn gesprekspartners belangstelling voor het UC-project bestond en dat zij verwachtten, dat Veerman hen daarover gegevens zou kunnen verstrekken.
- g. g. c. De heer [REDACTED] is meer dan eens een gratis reisbiljet naar Pakistan aangeboden. Zo werd [REDACTED] in augustus 1976 door Dr.Ir. Khan gebeld met het verzoek hem te Brussel resp. tijdens zijn familiebezoek te Bergen op Zoom te bezoeken om nog eens te praten over [REDACTED]'s werk en zijn mogelijke reis naar Pakistan.
- g. d. In december 1976 ontving een andere medewerker van FDO - de heer [REDACTED] - van Khan een brief, waarin hem om medewerking werd gevraagd bij het verwerven van kennis omtrent een technisch procédé, dat ook bij het UC-project werd toegepast.
- i, j. e. Medio juni 1977 bezochten de Pakistani [REDACTED] en [REDACTED], thans medewerkers van Dr.Ir. Khan, als afname-inspecteurs van meetmachines e.d., die men bij FDO had aangeschaft, het VMF onderdeel FDO. Het is niet vastgesteld of beide heren ge-classificeerde ruimtes bij FDO betreden hebben. De heren [REDACTED] en [REDACTED] brachten een brief van Dr.Ir. Khan mee voor dezelfde technisch-fotograaf, waarin onverhuld en op zeer vertrouwelijke basis werd gevraagd UC-gegevens en -onderdelen aan Khan ter beschikking te stellen. In die brief werd ook gevraagd, om tesamen met een andere medewerker van FDO, Pakistan te bezoeken, in verband met "technisch werk" waarbij ook nog iets te verdienen zou zijn. Van het bestaan van deze brief is FDO op de hoogte gesteld; deze kennis werd niet doorgegeven aan UCN respectievelijk EZ.

g. Het vermelde onder de punten a t/m c is door de heer [REDACTED] op 9 september 1976 medegedeeld aan een medewerker van de BVD.

GEHEIM

Hoofdstuk 4: Nederlandse leveranties van gevoelige hardware naar Pakistan.

4.1. Algemeen.

De uitvoer van "gevoelige" materialen is gereguleerd. Op grondslag van de In- en uitvoerwet is het Uitvoerbesluit strategische goederen 1963 (Stb. 128) totstand gekomen. Daardoor is de uitvoer van een groot aantal goederen, die opgesomd zijn in een bijlage - waarvan de thans geldende versie is opgenomen in Staatsblad 586 van 1977 - bij genoemd besluit, gebonden aan een vergunning van de Minister van Economische Zaken. Deze lijst bevat naast wapentuig, met name goederen, die slechts kunnen worden geproduceerd met behulp van hooggekwalificeerde technologie. Voorts bevat deze lijst een rubriek "nucleair" waarvan in het bijzonder post 129¹⁾ relevant is. Gezien de technische gecompliceerdheid is het overigens lang niet altijd even duidelijk of op grond van deze bepalingen de export van bepaalde goederen licentieplichtig is of niet. Daarbij komt dat door de ontwikkeling van de techniek periodiek herziening nodig is van het strategisch karakter van bepaalde goederen.

4.2. Resultaten ECD-onderzoek.

De ECD heeft onderzocht of en in hoeverre, in strijd met de terzake geldende bepalingen, vanuit Nederland export van gevoelig materiaal naar Pakistan heeft plaatsgevonden. Terzake zij verwezen naar het rapport van de ECD alsmede de daarbij horende aanvullingen. Samengevat leverde dat onderzoek het navolgende op:

k.

1. [REDACTED] te [REDACTED] ontving in augustus 1975 van de Pakistaanse ambassade te Brussel een aanvraag voor de levering van bandfolie naar Pakistan. Deze bandfolie was niet in het normale verkoopprogramma opgenomen. Het ging namelijk om speciaal voor het UC-programma

¹⁾ De omschrijving van deze post luidt als volgt: "Gascentrifuges geschikt voor het verrijken of het scheiden van isotopen en speciaal ontworpen delen en uitrusting voor gascentrifuges en gascentrifuge-installaties".

l.

ontwikkeld materiaal. Bij die aanvraag werden specificaties gebruikt die voorkwamen in een door [REDACTED] vervaardigd niet gerubriceerd rapport ten behoeve van UCN. Hiervan werd melding gemaakt aan UCN. Levering vond niet plaats. Dr. Khan was betrokken bij de totstandkoming van genoemd rapport. Het bewijs dat Khan dat rapport aan de Pakistaanse ambassade te Brussel ter inzage heeft gegeven werd tot nu toe niet geleverd.

m, n.

2. [REDACTED] te [REDACTED] en [REDACTED] hebben in februari 1977 resp. in februari 1979 van Pakistaanse zijde aanvragen gehad voor levering van speciale aluminiumbuizen. Door [REDACTED] werd deze aanvraag afgewezen. [REDACTED] voerde de opdracht uit.

n.

m.

n.

[REDACTED] ontving bovendien aanvragen tot levering van grote hoeveelheden antimoon (een speciale staalsoort), welke aanvraag niet werd gehonoreerd.

m.

Of de uitvoer van de gevraagde buizen door [REDACTED] mogelijk was zonder vergunning wordt nog onderzocht.

a.

3. [REDACTED] heeft in de periode 1975-1979 tot negenmaal toe goederen naar Pakistan geëxporteerd, waarvan het, naar het oordeel van terzake deskundigen, in één geval vaststaat dat dat niet zonder vergunning had mogen gebeuren. Wel heeft men in deze gevallen advies ingewonnen bij de directie van UCN of er uit het oogpunt van geheimhoudingsaspecten met betrekking tot UC, bezwaren bestonden tegen export naar Pakistan.

b.

4. [REDACTED] te [REDACTED] heeft in de periode 1976-heden in totaal 6200 buizen van maraging steel (een speciale harde, staalsoort) voor Pakistan vervaardigd en - grotendeels - uitgevoerd. Een en ander volgens het volgende schema:

- oktober 1976: 2200 stuks
- september 1977: 2500 stuks
- augustus 1978: 1000 stuks
- 1 augustus 1979: 500 stuks.

b.

Per 10 september voerde [REDACTED] nog 300 van zulke buizen uit, ondanks herhaalde waarschuwingen.

c.
b.
b. Een - gering - deel van deze buizen werd geleverd aan de heer [REDACTED] (zie hierna). Deze buizen waren onderkenbaar als onderdelen van een UC-installatie. Ook de directie van [REDACTED] lijkt van dit gegeven op de hoogte te zijn geweest. Dit bleek tijdens een bezoek van een EZ-medewerker aan [REDACTED] in 1977. Volgens diens mededeling werd hem toen desgevraagd medegedeeld dat die buizen bestemd waren voor Pakistan en gebruikt zouden worden voor een ultracentrifugeproject.

b.
c.
c.
c. 5. Een gering deel van de door [REDACTED] vervaardigde speciale buizen, zijn geleverd aan [REDACTED]. Het is - nog - niet bekend wat hij met deze buizen heeft gedaan. Bekend is wel, dat de heer [REDACTED] nauwe relaties met Pakistan onderhoudt. Hij is daar meermalen geweest. Voorts heeft hij Nederlandse bedrijven gevraagd om voor hem specifieke bewerkingen uit te voeren: gezien de omstandigheid dat in het verleden door de heer [REDACTED] zelf gesteld is, dat het om zaken ging bestemd voor een UC-project, is het niet uit te sluiten dat via dit kanaal gevoelig materiaal naar Pakistan werd geëxporteerd. Een en ander wordt nog onderzocht.

-o-o-o-o-o-o-o-o-o-

Hoofdstuk 5: Evaluatie.

5.1. Algemeen.

In dit hoofdstuk komt de vraag aan de orde of en in hoeverre m.b.t. Khan's sollicitatie bij FDO en zijn inschakeling bij UC-werk bij zowel FDO als bij UCN sprake is van inbreuken op de terzake geldende beveiligingsbepalingen resp. regelingen in Troika-verband: tevens of Khan helpers had in ons land. Naast deze evaluatie zal in dit hoofdstuk ook de vraag aan de orde komen, of Nederlandse ondernemingen en/of personen m.b.t. de export van hardware naar Pakistan inbreuken hebben begaan op terzake geldende exportbepalingen.

Daarbij worden gezien:

1. Gang van zaken bij Khan's sollicitatie (5.2.)
2. Khan's tewerkstelling bij FDO en zijn bezoeken resp. tewerkstelling bij UCN (5.3.)
3. Eventuele actieve assistentie van Khan (5.4.)
4. Hardware leveranties vanuit Nederland (5.5.).

5.2. Gang van zaken bij Khan's sollicitatie bij FDO.

o.
p. 5.2.1. De vraag of Khan bij FDO ingeschakeld zou kunnen worden bij UC-werk, kwam voor het eerst aan de orde tijdens een telefoongesprek tussen de directeur van FDO, de heer [REDACTED], en de beveiligingsfunctionaris van UCN, de heer [REDACTED]. Dit contact werd gevolgd door een brief van 4 februari 1972 aan UCN. Daarin werd hoog opgegeven van Khan's kwaliteiten als metaalkundige en zijn onmisbaarheid voor FDO. Voorts werd gewezen op het feit dat hij al 11 jaar verbleef in het westen, een "Hollandse" vrouw zou hebben, en dat hij zich blijvend in het westen en liefst in Nederland zou willen vestigen. Telefonisch zou FDO aan UCN bovendien hebben laten weten dat Khan zich tot Nederlander zou wensen te laten naturaliseren.

9. Op 15 februari 1972 is door de beveiligingsambtenaar van EZ, de heer [REDACTED] een veiligheidsonderzoek bij de BVD aangevraagd. Een identiek verzoek had de BVD overigens ook

7.

al in een eerdere fase bereikt van ██████ waar Khan eveneens gesolliciteerd maar waar een algehele personeelsstop de toegang voor hem had geblokkeerd. Op grond van het resultaat van het administratieve veiligheidsonderzoek - in het kader waarvan ook in België informatie over Khan werd ingewonnen - deelde de BVD op 23 februari 1972 aan EZ mee, dat over Khan geen nadelige gegevens bekend worden.

Op basis van de navolgende overwegingen is de beveiligingsambtenaar van EZ uiteindelijk akkoord gegaan met Khan's tewerkstelling bij FDO:

- a. de tewerkstelling betrof niet UCN maar een - overigens niet onbelangrijke - toeleverancier i.c. FDO;
- b. Khan zou slechts in aanraking komen met laag gerubriceerde gegevens;
- c. Khan had zich inmiddels volledig georiënteerd op het westen;
- d. het BVD-onderzoek had niets nadeligs opgeleverd;
- e. Khan zou Nederlander willen worden.

Op basis van de EZ-instemming is door UCN het groene licht gegeven voor Khan's tewerkstelling bij FDO.

5.2.2. Over de bovenstaande gang van zaken rijzen een aantal vragen.

1. Werde Khan bij FDO binnengeloodst met de vooropgezette bedoeling UC-kennis te vergaren?

Naar de mening van de werkgroep kan deze vraag ontkennend worden beantwoord. Voordat Khan bij FDO werd aangenomen heeft hij op een groot aantal plaatsen in de wereld - ook in Pakistan - gesolliciteerd. Daarbij ging zijn interesse zowel in de richting van industriële bedrijven als in de richting van onderwijsinstellingen. Mede door toedoen van een studiegenoot uit Delft kwam Khan uiteindelijk terecht bij FDO.

In dit kader zij nog opgemerkt dat in Khan's sollicitatie-

periode (1971-1972) nog geen enkele aanwijzing bestond voor nucleaire ambities van Pakistan van niet vreedzame aard.

2. Is gecontroleerd of Khan daadwerkelijk een verzoek had ingediend om zich te laten naturaliseren tot Nederlander?

Deze controle is niet uitgevoerd. De reden dat dit achterwege bleef was, dat Khan bij FDO volgens telefonisch verstrekte informatie van UCN aan de beveiligingsambtenaar van EZ, alleen maar in aanraking zou komen met laag geclassificeerd werk, voor welke inschakeling ook geen Troika-instemming nodig was. Gelet echter op de aan deze factor toegekende betekenis ware het te verkiezen geweest dat deze controle had plaatsgevonden.

3. Was de gang van zaken rond Khan's veiligheidsonderzoek juist?

Over deze screening kan het volgende worden opgemerkt: Zekerheidshalve was in juli 1970 tussen de BVD, UCN en de beveiligingsambtenaar van EZ afgesproken, dat in afwachting van de totstandkoming van een tripartite rubriceringsregeling, alle UC-medewerkers gescreend zouden worden tot en met de hoogst gebruikte classificatie binnen het project t.w. "geheim". Daarvoor was een BVD-onderzoek "categorie B" nodig. De reden dat internationaal nog geen definitieve afspraken bestonden over de hoogte van de rubriceringsgronden lag in het verschil van inzicht hierover tussen de Troika-landen. Gegeven de tewerkstelling toentertijd van vele gastarbeiders in Duitse bedrijven, die toeleverden aan het UC-project, drong met name Duitsland aan op een relatief lage rubricering van onderdelen, terwijl de twee andere landen een min of meer tegengestelde opvatting huldigden.

Gelet op deze afspraak werd Khan metterdaad gescreend tot en met "geheim". Uiteraard betekende dit niet dat Khan daardoor bij FDO onbeperkt toegang had tot alle daar aanwezige geclassificeerde informatie: het zgn. "need-to-know"-beginsel zou, net als op ieder ander, ook op hem van toepassing zijn.

Door deze classificatie mocht FDO hem inschakelen voor werk met een hogere classificatie dan dienstgeheim. Aan de EZ-toestemming aan UCN om Khan door FDO in dienst te laten nemen werden namelijk geen extra beperkingen verbonden.

De EZ-beveiligingsambtenaar ging er echter, aldus zijn verklaring, bij zijn toestemming vanuit, dat overeenkomstig de aan hem door de beveiligingsinstantie van UCN gedane telefonische mededelingen, FDO Khan slechts zou betrekken bij werkzaamheden met een classificatie van ten hoogste dienstgeheim. De werkgroep heeft niet kunnen vaststellen, dat FDO op de hoogte was van genoemd uitgangspunt.

4. Had Nederland melding moeten maken aan de Troika-landen van Khan's inschakeling bij UC-werk ?

Zoals in het voorgaande gesteld is zulke melding niet nodig wanneer het gaat om inschakeling bij werkzaamheden, die in tripartite verband niet hoger zijn geclassificeerd dan dienstgeheim. Daar de beveiligingsambtenaar EZ er van uitging, gezien de telefonisch aan hem gedane mededelingen, dat Khan slechts in aanraking zou komen met zaken, die ten hoogste dienstgeheim geclassificeerd zouden zijn, is melding aan het Joint Committee achterwege gebleven.

Vastgesteld is echter dat Khan bij FDO incidenteel ingeschakeld werd bij tripartite zaken met een hogere classificatie. Ook door vertaalwerk in Almelo kreeg hij inzage in zulke tripartite gegevens. De beveiligingsambtenaar van EZ was hiervan niet op de hoogte, waardoor e.e.a. niet aan het Joint Committee is voorgelegd.

In de praktijk is door de betrokken beveiligingsinstanties van EZ* en van UCN niet gecontroleerd of Khan ook met UC-zaken in aanraking kwam met een hogere classificatie dan dienstgeheim. Zulke controle had zeker moeten plaatsvinden toen allen, die in Nederland betrokken waren bij UC-werk, en die gescreend waren tot "geheim", bij de totstandkoming van de tripartite rubriceringsregeling toegelaten werden tot tripartite UC-zaken met de classificatie "geheim". Bij die controle had moeten blijken dat ook een non-national toegang kon krijgen tot geheime tripartite UC-zaken, waarvoor voorafgaande toestemming nodig was van de Gemengde Commissie.

* Voor de controle op de toeleveranciers is UCN GEHEIM volgens het ABUCO primair verantwoordelijk.

5.3. Khan's tewerkstelling bij FDO en zijn bezoeken resp. tewerkstelling bij UCN.

5.3.1. Khan's tewerkstelling bij FDO.

FDO was, conform het gestelde in het Algemeen Beveiligingsvoorschrift voor ultracentrifuge-opdrachten (ABUCO 1972) verplicht om ervoor zorg te dragen dat maatregelen werden getroffen om de geheimhouding van de bij het bedrijf berustende geclassificeerde UC-kennis te verzekeren. Dit houdt o.m. in dat het need-to-know-beginsel diende te worden eerbiedigd. In de praktijk was de situatie echter niet anders dan dat een medewerker die bij het UC-project was ingeschakeld, in welke sector dan ook, vrije toegang had tot alle bij FDO aanwezige technische kennis, indien hij zulks zou wensen.

Khan is 3½ jaar bij FDO ingeschakeld geweest bij het UC-werk. In die periode heeft hij, zoals in het voorgaande gesteld, kennis kunnen nemen van de bij FDO aanwezige UC-zaken. Zelfs heeft Khan, overigens met toestemming van FDO, herhaaldelijk rapporten mee naar huis genomen die door zijn vrouw werden vertaald. Deze rapporten waren voor zover nog valt te achterhalen niet hoger dan vertrouwelijk geclassificeerd.

Na enkele, vrijwel gelijktijdig plaatsvindende incidenten in het najaar van 1975, werd hij in oktober van dat jaar binnen FDO overgeplaatst. Tezelfdertijd begonnen de eerste berichten over Pakistaanse belangstelling voor de UC-technologie door te sijpelen. Er bestond weliswaar geen duidelijk aantoonbare relatie tussen Khan en de drie incidenten, maar uit beveiligingsoverwegingen werd Khan (hij had tenslotte de Pakistaanse nationaliteit) overgeplaatst.

Hoewel toen concrete aanwijzingen voor een inlichtingenactiviteit van Khan ontbraken, heeft de BVD toch een onderzoek ingesteld. Dit onderzoek, dat slechts een beperkt karakter had, leverde geen relevante gegevens op beveiligingsgebied op. Op grond van de toenmalige kennis over de persoon Khan bestond dan ook geen aanleiding om het Ministerie van Justitie hieromtrent te informeren en kon Khan

in december 1975 ongehinderd ons land verlaten en daarnaar in 1976 resp. 1977 terugkeren.

5.3.2. Khan's bezoeken resp. tewerkstelling bij UCN.

Khan is, zoals gesteld, in het voorgaande, meermalen in ge-classificeerde ruimten geweest van UC-Almelo; zelfs is hij gedurende 16 werkdagen tewerk gesteld in de zgn. brain-box van UC-Almelo. Tijdens deze detachering in Almelo was Khan niet gerechtigd om geclassificeerde fabrieksruimten te betreden.

Tijdens het onderzoek van het ingestelde onderzoekteam heeft de beveiligingsambtenaar bij EZ, onder meer belast met het toezicht op de beveiliging van UC-zaken, verklaard dat hem nimmer van de zijde van UCN het verzoek heeft bereikt Khan toe te laten tot geclassificeerde ruimten van UC-Almelo respectievelijk tot vertaalwerk van geheime G2-rapporten. Dit had moeten gebeuren. Vervolgens had het Joint Committee gevraagd moeten worden Khan inderdaad toe te laten tot resp. te betrekken bij bedoeld vertaalwerk. M.b.t. Khan's betrokkenheid bij genoemd vertaalwerk zij nog opgemerkt dat het zeer moeilijk was gebleken voor de vertaling van de in het Duits gestelde werkinstructies een vertaler met voldoende deskundigheid te vinden. Pas na enig zoeken kwam men via FDO bij Khan terecht die voldeed aan de vereiste kwalificaties.

Dat Khan geclassificeerde UC-ruimten kon betreden was zeker tot het moment van de totstandkoming van een tripartite rubriceringsregeling - verklaarbaar. Khan was immers door de BVD gescreend tot geheim. Bovendien was hij bij FDO betrokken bij allerlei geheim geclassificeerde UC-zaken. Anderzijds had de beveiligingsinstantie van UCN zich, evenals de beveiligingsambtenaar van EZ, naar het oordeel van de werkgroep, behoren te realiseren, zeker nadat deze Troika rubriceringsregeling was ingevoerd, dat voor de inzet van non-nationals bij geheim geclassificeerd tripartite UC-werk toestemming nodig was van het Joint Committee. Had men zich dat gerealiseerd, dan had Khan in 1974 zeker niet zonder meer ingezet kunnen worden bij de vertaling van de twee G2-rapporten.

Volledigheidshalve zij hieraan toegevoegd, dat er geen vaste regels zijn volgens welke de beveiligingsinstantie van UCN door de beveiligingsambtenaar van EZ wordt geïnformeerd dat het Joint Committee toestemming heeft verleend een non-national in te schakelen bij geheim geclassificeerd UC-werk. De verklaring daarvoor is, dat zulke inschakeling in Nederland niet voorkomt, het geval Khan uitgezonderd.

5.3.3. Naleving beveiligingsvoorschriften bij FDO en UCN.

De hierboven gesignaleerde gebeurtenissen zijn niet in overeenstemming met de genoemde beveiligingsvoorschriften. In hoeverre uit deze nalatigheden strafbare feiten voortvloeien laat de werkgroep over aan het oordeel van het Openbaar Ministerie. Wel meent de werkgroep, dat deze inbreuken ten dele voortvloeien uit specifieke werkomstandigheden. Aan onder meer het "need-to-know"-principe is immers in de praktijk dikwijls moeilijk de hand te houden. Het blijft echter noodzakelijk daarnaar te streven en het is zaak de betrokkenen en in het bijzonder de bedrijfsleiding telkens weer te doordringen van het belang ervan.

5.4. Assistentie van Khan.

De werkgroep heeft zich ook nog bezig gehouden met de vraag of en in hoeverre Khan heeft kunnen beschikken over actieve assistentie. Daarbij is met name bezien of binnen FDO resp. UCN-Almelo daarvan sprake was.

Op grond van de huidige stand van zaken van het onderzoek is van zulke assistentie noch bij FDO noch bij UCN gebleken.

Duidelijk is wel dat de in 1976 en 1977 gedurende enkele weken bij FDO werkzaam geweest zijnde afname-inspecteurs van Pakistaanse nationaliteit, de heren [redacted] en [redacted] gezien het doorgeven van de brief van Khan aan [redacted] van FDO, waarin om vertrouwelijke gegevens wordt gevraagd, tot actieve helpers van Khan moeten worden gerekend. Ook het gedrag van [redacted] heeft vragen opgeroepen. Daarop heeft het ingestelde onderzoek echter geen duidelijk antwoord kunnen geven. Bezien wordt nog in hoeverre dit onderzoek voortgezet kan worden.

i, j, g.
d.

Duidelijk is ook, getuige o.m. de inhoud van Khan's brieven aan [redacted] in december 1976 resp. aan [redacted] in juni 1977, dat Khan wel actieve assistentie heeft gezocht.

h.
g.

5.5. Hardware leveranties vanuit Nederland

Over de uitvoer van materialen e.d. naar Pakistan kan gesteld worden dat naar het oordeel van de werkgroep grond bestaat voor het vermoeden dat, zowel door [redacted] als door [redacted] in strijd met daarentrent geldende bepalingen, hardware naar Pakistan is uitgevoerd. Indien deze vermoedens juist zouden zijn is dat, vooral m.b.t. de uitvoer door [redacted] ernstig te noemen. Deze buizen zijn namelijk een essentieel onderdeel voor de opzet van een UC-project.

a, b.
b.

Niet uit te sluiten is dat ook via het kanaal [redacted] gevoelig materiaal naar Pakistan werd uitgevoerd. Een en ander wordt nog onderzocht.

c.

Voorts is het niet uit te sluiten dat ook nog andere Nederlandse ondernemingen gevoelige hardware hebben geleverd. Het ECD-onderzoek kon zich uiteraard niet uitstrekken over de vele duizenden Nederlandse bedrijven die in enigerlei vorm in staat zijn te contribueren aan de totstandkoming van een UC-project elders.

Hoofdstuk 6: Khan en zijn betekenis voor de mogelijke ontwikkeling van een Pakistaans uranium-verrijgingsprocédé.

6.1. De mogelijke ontwikkeling van een Pakistaans UC-procédé.

Pakistan heeft telkenmale elke niet-vreedzame nucleaire ambitie ontkend. De kernenergie-activiteiten zouden gericht zijn op de verkrijging van energie en niet op de produktie van een atoomwapen. Voor de vervaardiging daarvan zou Pakistan moeten beschikken over hoogverrijkt uranium met een verrijgingsgraad van zo'n 90% of over plutonium. Om in het bezit te komen van bovengenoemde materialen staan twee wegen open:

- a. opwerking van het splijtstofmateriaal in gebruikte splijtstofstaven (de plutonium-weg);
- b. verrijking van uranium via het een of andere systeem van verrijking (UC, gasdiffusie, verrijking met behulp van lasers etc.).

Ad a.

Het is bekend dat Pakistan lange tijd met Frankrijk in onderhandeling was over de bouw van een opwerkingsfabriek. Zo'n transactie is uiteindelijk, onder grote druk van de USA, niet gefinaliseerd. Pakistan heeft overigens een proefreactor met behulp waarvan plutonium gekweekt kan worden. Van belang in dit verband is dat de Pakistaanse ambassadeur in ons land, de heer Hyder, bij zijn bezoek aan de Minister van Economische Zaken heeft gesteld dat Pakistan zou beschikken over een eigen reprocessingsinstallatie. Dit zou kunnen betekenen dat Pakistan, ondanks het niet finaliseren van de Franse leverantie, in staat zou zijn om de beschikking te krijgen over plutonium, geschikt voor de vervaardiging van kernwapens.

Ad b.

Ingewikkelder dan verkrijging van plutonium via opwerking van gebruikte splijtstofstaven, is verkrijging van uranium met een voldoende verrijgingsgraad. De laatste weg is veel kapitaalintensiever. Er is vernomen - zonder dat dat controleerbaar bleek - dat inmiddels in Pakistan een klein aantal centrifuges van het model SNOR resp. CNOR zou draaien.

Dat betekent dat Pakistan in staat zou zijn, ook via de weg van verrijking te beschikken over zogenaamd "weapon-grade material".

6.2. Khan's mogelijke betekenis voor de ontwikkeling van een Pakistaans UC-procédé.

Hoewel geen harde bewijzen aanwezig zijn is het, zoals in het voorgaande uiteengezet, zeer aannemelijk dat via Dr.Ir. Khan, Pakistan in het bezit is kunnen komen van essentiële UC-know how, waardoor een aanzienlijke tijdwinst zou kunnen zijn geboekt. Volgens informatie uit betrouwbare bron zou Pakistan thans beschikken over een proefinstallatie met een zeer kleine verrijkingscapaciteit. Een capaciteit van enige betekenis zou, gezien de technische problemen, pas over enkele jaren zijn te verwachten.

De werkgroep heeft overigens geen aanwijzingen gevonden dat Khan in de periode 1972 tot en met 1974 reeds uit was op het verzamelen van inlichtingen. Vermeldenswaard is voorts dat Khan nog na zijn vertrek uit Nederland getracht heeft gegevens te verkrijgen, die tijdens zijn verblijf hier te lande voor hem toegankelijk waren.

De daadwerkelijke bijdrage van Khan aan het Pakistaanse UC-project m.b.t. het verstrekken van zgn. software is voor de werkgroep uiteraard niet meetbaar.

Bij het bovenstaande dient het volgende te worden aangetekend:

- a. In de beginfase van het UC-project (tot 1960) was de UC-kennis hier te lande niet geclassificeerd. Veel van de benodigde kennis voor uraniumverrijking op basis van gascentrifuges was en is nog vrij toegankelijk.
- b. Ook internationaal was de kennis omtrent uraniumverrijking door middel van gascentrifuges vrij toegankelijk. Zo beschikt Japan over zo'n 600, voor derden toegankelijke, patenten, die ook gebruikt zijn voor de opzet van een eigen UC-project. Hierbij zij nog vermeld dat tot in de eerste helft van de jaren '70 zowel nationaal als internationaal een minder duidelijk ontwikkeld bewustzijn bestond voor de gevaren van de proli-

feratie van bepaalde gevoelige nucleaire technologie. Hoewel dit op zichzelf niet als verontschuldiging kan gelden voor het niet toepassen van allerlei gestelde regels, kan het een verklaring zijn voor een aantal van de gesignaleerde tekortkomingen.

- c. Onze Troika-partners zijn in het volledige bezit gesteld van de Nederlandse UC-kennis. Basiskennis, tekeningen en dergelijke van de CNOR- respectievelijk SNOR-centrifuges waren in de BRD en in Engeland aanwezig. Ook in die landen is derhalve, hoewel daar - zover bekend - geen "Khan" tewerk gesteld is geweest, UC-kennis "verkrijgbaar" geweest. In dit verband kan worden opgemerkt, dat Khan in zijn hierna aan de orde komende brief aan de Minister van Buitenlandse Zaken gesteld heeft, dat UC-kennis over de hele wereld te koop was: zelf beweerde hij: "The British sold us detailed process information on Capenhurst" ¹⁾.

Is Khan's rol bij de levering van software aan het Pakistaanse UC-project voor de werkgroep moeilijk zo niet onmogelijk bepaalbaar, op het terrein van hardware-verkrijging door Pakistan is Khan's rol met veel meer stelligheid te bepalen. Het is namelijk zeer aannemelijk, dat Khan een rol van grote betekenis heeft gespeeld en nog speelt bij het verwerven door Pakistan van materialen uit het buitenland voor de ontwikkeling van het eigen UC-procédé. Een en ander moge blijken uit het navolgende:

Khan bekleedt thans, volgens eigen zeggen, de functie van "Director projects evaluation to the Finance Minister". In die positie zou hij belast zijn met de financiering van Pakistaanse wetenschappelijke projecten. De BVD vernam echter dat Khan thans een belangrijke rol speelt in een geheim militair UC-project dat gestuurd wordt door het "Engineering Research Laboratory" (ERL). De in de pers genoemde "Special Works Organisation" is een inkooporganisatie die kennelijk als dekmantel dient voor de acquisitie-activiteiten ten behoeve van het Pakistaanse UC-project. Indicaties voor Khan's participatie in een dergelijk

¹⁾ Te Capenhurst bevindt zich eveneens een verrijkingsfabriek. Deze informatie is ter beschikking gesteld van het Verenigd Koninkrijk.

project waren onder meer:

b.

- het feit dat Khan in 1977 een bezoek bracht aan [REDACTED] te [REDACTED] i.v.m. de levering van "maraging" stalen pijpen aan Pakistan;
- de vragen over het etsen van taatsen gesteld in Khan's brieven aan de heer [REDACTED]

g.

In dit verband mag niet onvermeld blijven dat twee buitenlandse firma's uit de BRD en uit Zwitserland, die o.a. vacuum apparatuur voor UC-projecten produceren, aanzienlijke geldsbedragen via Nederland aan Khan persoonlijk overmaakten¹⁾.

Bewijzen dat Khan deze bedragen ontving als commissie voor zijn bemiddeling bij het verstrekken van Pakistaanse UC-opdrachten... ontbreken, doch gelet op het voorgaande is het niet ondenkbaar dat het inderdaad om levering van UC-materiaal aan Pakistan ging.

Tenslotte zij nog opgemerkt dat voor de opzet van een eigen verrijkingsprocédé een diepgaande kennis op velerlei terrein noodzakelijk is. Hoewel Khan zich tijdens zijn studie, alsook in de periode nadien, veel kennis heeft kunnen verwerven op terreinen buiten de metaalkunde, lijkt het gezien de gecompliceerde materie niet waarschijnlijk dat Khan dië rol zou spelen bij de opzet van een Pakistaans UC-procédé, die hem in de internationale pers werd en wordt toegedicht. Het is aannemelijk dat Khan, gebruikmakend van de vele contacten die hij in West-Europa heeft, zich thans voornamelijk bezighoudt met de inkoop van materialen voor het Pakistaanse UC-project en dat op dit terrein zijn grootste bijdrage ligt.

6.3. Khan's eigen visie op zijn betekenis voor een Pakistaans UC-procédé.

./.

Zoals in paragraaf 6.2. gesteld heeft Khan zich in een uitvoerige brief (bijlage 5) gewend tot de Minister van Buitenlandse Zaken. Bij die brief waren een groot aantal bijlagen gevoegd, in hoofdzaak afdrukken van sollicitatiebrieven. Deze waren geschreven in de periode, voorafgaand aan zijn indiensttreding bij FDO alsook in de periode van zijn tewerkstelling daar.

In deze brief ontkent Khan dat hij UC-geheimen uit Nederland

¹⁾ Zie rapport onderzoekteam. Hoofdstuk VIII, punt 4.

heeft meegenomen t.b.v. een Pakistaans verrijgingsprocédé. Kennis voor dat project is over de hele wereld gekocht. Met name Engeland zou gedetailleerde kennis verstrekt hebben.

Voorts ontkent hij in Almelo in staat te zijn geweest kennis te hebben kunnen vergaren. Zijn vertaalwerk liet dat niet toe.

Ook zou hij nooit in staat geweest zijn kennis te nemen van gedetailleerde tekeningen van wat grotere componenten of van een complete centrifuge.

Voorts wijst hij op het feit dat hij slechts een metaalkundige was, die derhalve nauwelijks in staat mag worden geacht het gehele gecompliceerde UC-procédé te begrijpen, laat staan over te brengen.

Zijn conclusie is dat de hele internationale perscampagne tegen hem, FDO en Nederland getuigt van een samenzwering. Hij tekent daarbij nog aan dat, toen andere geleerden, die in de westelijke wereld betrokken waren bij soortgelijke projecten, naar huis terugkeerden, nimmer enig protest gerezen is.

Overigens wenst de werkgroep bij deze brief een aantal kanttekeningen te plaatsen.

Op de eerste plaats signaleert de werkgroep Khan's vele emotionele uitlatingen o.a. aan het adres van Israël.

Op de tweede plaats zij er op gewezen dat deze brief meerdere aantoonbare onwaarheden bevat. Zo stelt Khan onder punt 11, dat hij nimmer in de centrifugefabriek te Almelo geweest zou zijn.

Op de derde plaats acht de werkgroep het niet uitgesloten, dat Khan's brief tot stand is gekomen in nauwe samenwerking met de Pakistaanse geheime dienst. In dit verband refereert de werkgroep aan de herhaaldelijk voorgekomen mishandeling door "onbekende elementen" van personen, die belangstelling toonden in Khan, waaruit blijkt dat Khan's doen en laten in Pakistan onder controle staat.

Hoofdstuk 7: Maatregelen naar aanleiding van de zaak Khan.

7.1. Inleiding.

In dit deel van het rapport van de werkgroep zal de vraag worden beantwoord, welke maatregelen naar aanleiding van de zaak Khan reeds getroffen zijn respectievelijk kunnen worden getroffen. Noodzakelijkerwijs zal daarbij de nadruk komen te vallen op maatregelen, die voor de toekomst beogen ongewenste verbreding van gevaarlijke kennis te voorkomen. Ongewenste verbreding van gevaarlijke kennis, die in het verleden heeft plaatsgevonden, kan immers niet ongedaan worden gemaakt.

7.2. Juridische grondslag voor geheimhoudingsbepalingen en beveiligingsvoorschriften.

De maatregelen, die beogen het verbreiden van als gevaarlijk te beschouwen kennis te voorkomen, kunnen worden onderscheiden in twee categorieën, t.w.:

1. maatregelen tegenover hen, die de kennis nog niet bezitten;
2. maatregelen tegenover hen, die de kennis al wel bezitten.

Maatregelen van de eerste categorie omringen met waarborgen met name de toegang van niet ingewijden tot de plaatsen, waar met die kennis wordt gewerkt. Maatregelen van de tweede categorie leggen met name de ingewijden de plicht tot geheimhouding op tegenover hen, die de kennis niet behoeven te bezitten. Het zal duidelijk zijn, dat beide soorten maatregelen nauw met elkaar verbonden zijn: de tot ingewijden gerichte plicht tot geheimhouding beoogt het gevolg, dat niet-ingewijden de betrokken kennis niet verkrijgen.

De juridische basis voor de onderhavige geheimhoudingsbepalingen en beveiligingsvoorschriften is te vinden in de Kernenergiewet. Voor ingewijden in de ultracentrifugetechniek geldt op de grondslag van artikel 68 van de Kernenergiewet een geheimhoudingsplicht. Dit artikel maakt het mogelijk om op het terrein van de kernenergie bij algemene maatregel van bestuur regels te stellen ter verzekering van de geheimhouding. Een

dergelijke algemene maatregel van bestuur is het Geheimhoudingsbesluit Kernenergiewet (Stb. 1971, 420). Dit besluit geeft algemene regels voor de geheimhouding van daartoe aangewezen gegevens, hulpmiddelen en materialen voor de vrijmaking van kernenergie en voor de opslag, verwerking, bewerking of verwerking van splijtstoffen, alsmede voor onderzoeken en werkmethoden, die met behulp van dergelijke gegevens, hulpmiddelen of materialen worden gedaan of toegepast. Het besluit geldt met name voor zover die gegevens, hulpmiddelen, materialen, onderzoeken en werkmethoden zijn aangewezen door de Ministers, die voor een dergelijke aanwijzing in het besluit bevoegd zijn verklaard.

Zodanige aanwijzing heeft plaatsgevonden bij ministeriële beschikking van 24 september 1971 (Stcrt. 187) waarbij de UC-technologie onder het Geheimhoudingsbesluit werd gebracht. In concreto werden toen aangewezen:

- a) nog niet gepubliceerde gegevens, die nodig zijn voor het scheiden van verschillende in splijtstof voorkomende uranium-isotopen met gebruikmaking van gas-centrifuges;
- b) de voor dat scheiden nodige hulpmiddelen en materialen, waaraan dergelijke gegevens kunnen worden ontleend;
- c) onderzoeken en werkmethoden, waarbij gegevens, hulpmiddelen of materialen als onder a) en b) bedoeld worden gebruikt.

Deze gegevens alsmede de gegevens ontleend aan die hulpmiddelen, materialen, onderzoeken en werkmethoden worden door artikel 80 quater van het Wetboek van Strafrecht gekenmerkt als gegevens, waarvan de geheimhouding door het belang van de staat wordt geboden. Dit heeft tengevolge dat op schending van die geheimhoudingsplicht de artikelen 98-98c van het Wetboek van Strafrecht van toepassing zijn, die ingevolge artikel 4 onder 1° van dat wetboek geldend kunnen worden gemaakt tegenover ieder, die waar ook, zich schuldig maakt aan die schending.

Geheimhoudingsbepalingen als de onderhavige vinden hun beperking daarin, dat zij niet beogen binnen de ondernemingen, waarbinnen met geheim te houden kennis wordt gewerkt, het werken onmogelijk te maken. Weliswaar richten zij zich tot een ieder, die geheim te houden kennis bezit, doch dat kan niet impliceren, dat aan

medewerkers de kennis moet worden onthouden, die zij voor de uitvoering van de aan hen opgedragen werkzaamheden nodig hebben. Deze problematiek maakt het noodzakelijk, dat voor die ondernemingen, zowel voor hun interne als voor hun externe contacten een stelsel van beveiligingsvoorschriften geldt. In verband hiermede legt artikel 2 van bovengenoemd Geheimhoudingsbesluit Kernenergiewet aan een ieder, die over de bedoelde gegevens, hulpmiddelen of materialen beschikt, dan wel onderzoeken of werkmethoden toepast, waarvoor dit besluit geldt, de plicht op er voor zorg te dragen, dat de maatregelen worden getroffen, welke redelijkerwijs nodig zijn om ten aanzien van die gegevens, hulpmiddelen of materialen, onderzoeken of werkmethoden de geheimhouding te verzekeren. Het niet nakomen van deze plicht is ingevolge artikel 78 van de Kernenergiewet strafbaar. Ter voldoening aan deze plicht is het Algemeen Beveiligingsvoorschrift voor ultracentrifuge-opdrachten (ABUCO 1972) totstand gebracht, waarin een groot aantal voor UCN en voor de medewerkers van UCN geldende beveiligingsvoorschriften is vervat. Deze beveiligingsvoorschriften hebben betrekking zowel op de interne contacten als de externe contacten van UCN.

Voor wat de interne contacten binnen UCN betreft, heeft UCN als werkgever er voor te zorgen, dat de medewerkers van UCN de beveiligingsvoorschriften in acht nemen. Wanneer blijkt, dat een medewerker dat niet doet, dan dient UCN de nodige maatregelen ter correctie te treffen. Zou UCN dergelijke corrigerende maatregelen niet treffen of getroffen hebben dan zou zulks een overtreding van genoemd artikel 2 opleveren. Daarnaast staat, dat wanneer een medewerker een beveiligingsvoorschrift niet in acht neemt dit een overtreding van de artikelen 98-98c Sr kan opleveren en dat dientengevolge die medewerker strafbaar is.

Voor wat de externe contacten van UCN betreft, volgt uit het ABUCO 1972, dat degenen, die opdrachten van UCN ontvangen (contractanten en sub-contractanten) aan een stelsel van beveiligingsvoorschriften zijn onderworpen. Daarnaast staat dat genoemd artikel 2 ook voor die contractanten en sub-contractanten geldt. Uiteraard gelden meergemelde geheimhoudingsbepalingen ook voor de medewerkers van die contractanten en sub-contractanten.

7.3. Beveiligingsvoorschriften: eventuele aanpassing en inachtneming daarvan.

In het Verdrag van Almelo is de beveiliging rond het UC-procédé met betrekking tot zowel software als hardware geregeld, zomede de toegang tot geclassificeerde ruimten e.d. Hoofdbeginsel is dat: "The contracting parties shall apply to all such classified matter the security grading applicable to their national classified matter of a corresponding security grading, but in no case shall the measures applied be less strict than the principles and minimum standards mutually agreed".

Hierna wordt nagegaan of en in hoeverre de bestaande beveiligingsvoorschriften aangepast moeten worden.

In de allereerste plaats zij in dit verband opgemerkt, dat de werkgroep zich aansluit bij de recente aanbevelingen van het Joint Committee, welke aanbevelingen voortvloeiden uit de evaluatie van de bestaande beveiligingsvoorschriften.

De algemene conclusie van deze evaluatie was, dat de bestaande beveiligingsvoorschriften afdoende zijn, mits adequaat toegepast. Dit laatste aspect zou overigens geregeld moeten worden gecontroleerd.

Met het oog op versterking van deze contrôle werden enkele additionele maatregelen aanbevolen. Voorgesteld werd bijvoorbeeld dat het Joint Committee de formele verzekering vraagt aan de partnerlanden, dat in het betreffende land de beveiligingsvoorschriften met betrekking tot UC stipt worden nageleefd. Hierover zou dan periodiek aan het Joint Committee moeten worden gerapporteerd. Zodoende bestaat telkens de noodzaak de toepassing van die voorschriften te verifiëren. Met het oog daarop zou de beveiligingswerkgroep van het Joint Committee kunnen worden versterkt. Aanbevolen wordt voorts dat deze werkgroep de beveiligingsclassificatie van het Joint Committee reëvalueert en waar nodig nieuwe bepalingen opneemt, respektie-

velijk verscherpt. Voorts wordt gevraagd niet alleen adequaat toezicht op de export van verrijkt uranium te gaan uitoefenen, maar ook om zulk toezicht op export van gevoelig materiaal voor de opzet van een verrijgingsprocédé elders (zie hierna). Tevens wordt aanbevolen om hardware voor het UC-werk van de Troika zoveel als maar kan te bestellen in de partnerlanden. Met het oog daarop is een inventarisatie nodig van wat nu nog besteld wordt in derde landen en wat daarvan eventueel kan worden aangeschaft in de landen van de Troika.

De werkgroep heeft voorts ervan kennis genomen, dat de toegang tot terreinen en fabrieken van Urenco-Almelo, verder is beperkt. Op 12 juni j.l. is aan de directie van Urenco-Nederland meegedeeld dat het uit beveiligingsoverwegingen niet langer verantwoord is te achten rondleidingen te handhaven. Derhalve mogen geen bezoekers meer tot de binnen de omheining van de inrichting te Almelo gelegen terreinen en gebouwen worden toegelaten, tenzij daarvoor vooraf toestemming is verleend door de beveiligingsambtenaar van EZ.

Meer problemen levert de verzekering op van het inachtnemen van de beveiligingsvoorschriften door toeleveranciers van UCN. Ondanks compartimentering, inachtneming van het "need to know"-principe etc., is het in een kleine kring van gelijkgestemden in de praktijk moeilijk zo niet onmogelijk, het inachtnemen van alle beveiligingsvoorschriften voortdurend te verzekeren. Een systeem van regelmatige doorlichting en evaluatie zoals hierboven is geïndiceerd, kan er toe bijdragen dat men met betrekking tot het inachtnemen van beveiligingsvoorschriften alert blijft.

Tenslotte wil de werkgroep nog een opmerking maken over het functioneren van het toezicht op de beveiliging door de beveiligingsfunctionarissen van UCN en EZ. Ook ten aanzien van deze twee instanties moeten blijven gelden dat onder alle omstandigheden de bestaande voorschriften zowel naar de letter als naar de geest uitgevoerd worden. Nederlandse geloofwaardigheid op het non-proliferatie-terrein staat immers mede op het spel. Een en ander hoort

onder meer in te houden dat UCN en Urenco in alle gevallen direct meldt aan de beveiligingsambtenaar van EZ wie toegang wenst te hebben tot geclassificeerde UC-terreinen te Almelo. Noodzakelijk is ook dat alle beveiligingsincidenten onmiddellijk via UCN of Urenco gemeld worden bij EZ. Bepaald zou ook moeten worden dat elk incident automatisch leidt tot een afdoend onderzoek. Voorts zou bepaald kunnen worden dat de Minister van EZ elk half jaar een overzicht ontvangt met betrekking tot de uitvoering zowel bij UCN en Urenco als bij de toeleveranciers van de terzake de beveiliging van het UC-project gegeven beveiligingsregels. Hierbij verdient het aanbeveling, dat UCN/Urenco bij de controle op de uitvoering van deze regels bij toeleveranciers en met name bij de inschakeling van nieuwe toeleveranciers, vooraf overleg pleegt met de beveiligingsambtenaar van EZ, die beziet of advies over de getroffen c.g. te treffen maatregelen dient te worden ingewonnen bij de BVD, aan welke organisatie krachtens haar instellingsbesluit een taak is opgedragen ter bevordering van de beveiliging. Tenslotte moet de beveiligingsambtenaar van EZ bij UCN/Urenco, en indien daartoe aanleiding wordt gevonden bij de toeleveranciers geregeld bezien, of en in hoeverre de bestaande beveiligingsbepalingen worden nageleefd; in hoeverre "need-to-know"-principes, clean-desk-regelingen etc. in de praktijk worden uitgevoerd. Door een dergelijke periodieke controle alléén kan uiteraard een nieuwe affaire Khan niet worden uitgesloten. Wel wordt de alertheid vergroot met betrekking tot de toepassing van de bestaande beveiligingsvoorschriften.

7.4. Kennisoverdracht door personen

- 7.4.1. Bij haar beschouwingen omtrent een eventuele toepassing van de artikelen 98/98c Wetboek van Strafrecht heeft de werkgroep geconstateerd, dat het hiervoor onder 7.1. weergegeven samenstel van bepalingen alleen geldt voor de ultracentrifugetechnologie en niet voor de overige, z.g. gevoelige kernenergietechnologie. Dit heeft te maken met het feit dat de opwerkingstechnologie enerzijds in Nederland niet wordt toegepast, maar anderzijds

tot op zekere hoogte reeds algemeen bekend was. Het voorgaande betekent overigens niet, dat voor de opwerkingstechnologie en eventueel andere zogenaamde gevoelige technologieën (bijvoorbeeld laserverrijking) in het geheel geen voorschriften zouden gelden. In de ingevolge artikel 15 onder b, van de Kernenergiewet voor de daarvoor genoemde inrichtingen benodigde vergunningen kunnen te dien aanzien voorschriften opgenomen worden. Dit zijn dan echter vergunningsvoorschriften die zich alleen tot de vergunninghouder richten en op de overtreding waarvan de veel lagere strafbedreigingen van artikel 77 van de Kernenergiewet zijn gesteld. Volgens de door Nederland aanvaarde richtlijnen van de zogenaamde "Londense Nuclear Suppliers Group" moet echter naast de overdracht van "hardware" ook de overdracht van gevoelige technologie worden gecontrôleerd. Een voorlopige en uit proliferatie-oogpunt bepaald niet waterdichte oplossing, gezien de eerder aangeduide relatieve bekendheid van met name de opwerkings technologie, zou kunnen zijn het eerder uiteengezette samenstel van bepalingen ook te doen gelden voor andere onderdelen van de kernenergie-technologie dan de UC. Dit zou kunnen worden bereikt door op grondslag van artikel 68 van de Kernenergiewet de nodige regelingen te stellen.

- 7.4.2. Het Kamerlid Ter Beek heeft onder meer als zijn mening te kennen gegeven, dat niet alleen de kennis maar ook de kennisoverdragers aan voorschriften gebonden moeten worden en dat het vertrek van de kernfysicus ██████████ zeker ter discussie moet worden gesteld. Genoemde ██████████ heeft te kennen gegeven omstreeks 1 januari 1980 uit Nederland naar Brazilië te willen vertrekken om daar voor Nuclébras, een regeringsorgaan voor atoomenergie, te gaan werken.
- S.
S.
- De heer Ter Beek haalt met instemming een bepaling aan, die voorkomt in de Amerikaanse "Nuclear Non-Proliferation Act of 1978". Volgens deze bepaling is het een ieder verboden om buiten de Verenigde Staten direct of indirect betrokken te zijn bij de produktie van enig speciaal nucleair materiaal, tenzij dit is toegestaan krachtens een samenwerkingsverdrag of door de Minister van Energie. Deze laatste kan een dergelijke toestemming slechts geven met instemming van het State Department en na het inwinnen van een reeks adviezen.

De werkgroep is van oordeel dat het hier een buitengewoon moeilijke materie betreft waaromtrent zij zich van een oordeel wenst te onthouden. Wel zij nog opgemerkt dat het opnemen van een dergelijke bepaling in de Nederlandse wetgeving wel eens op ernstige bezwaren zou kunnen stuiten. In dit verband wijst de werkgroep er op, dat het hiervoor onder 7.1. uiteengezette samenstel van bepalingen zich richt tegen het schenden van geheimen, terwijl het zonder meer volgen van het Amerikaanse voorbeeld met zich zou brengen, dat men zich richt tegen het in het buitenland verrichten van werkzaamheden, ook wanneer daarbij geen geheimen worden geschonden. Met name dient bij het overwegen van bepalingen van de hierbedoelde aard zorgvuldig te worden bezien, of geen strijd ontstaat met een of meer bepalingen van het Euratom-verdrag. Hetzelfde geldt voor het EEG-verdrag, in het bijzonder ten aanzien van het door dit verdrag tot stand gebrachte vrije verkeer van werknemers.

De werkgroep beveelt aan dat de reeds eerder in gang gezette bestudering van deze materie met kracht wordt voortgezet.

7.5. Maatregelen ter beperking van de uitvoer van gevoelige hardware.

Ter voorkoming van verdere export van materialen e.d. zijn op instigatie van de werkgroep inmiddels al een aantal maatregelen getroffen. Deze komen hierna aan de orde.

1. Uit het door de ECD opgestelde rapport blijkt dat van Pakistaanse zijde in februari en maart 1979 nog bestellingen zijn gedaan bij █████ voor vacuum-apparatuur, meetmachines en koelvallen. Daartoe van de zijde van het Ministerie van Economische Zaken uitgenodigd, heeft █████ onlangs aanvragen om uitvoervergunningen voor deze goederen ingediend. Dit maakt het mogelijk te beoordelen of die goederen al dan niet onder het Uitvoerbesluit strategische goederen vallen.
- a.
- a.

a. Daarnaast is op 17 juli van de zijde van het Ministerie van Economische Zaken de aandacht van de douane-autoriteiten van het Ministerie van Financiën gevraagd voor de mogelijke uitvoer naar Pakistan van vacuumapparatuur, meetmachines en koelvallan. Tevens is in dit verband rechtstreeks contact opgenomen met het hoofd van de douanedienst op Schiphol, aangezien de door [REDACTED] eerder geleverde goederen door de lucht naar Pakistan zijn gezonden.

b. Op 24 augustus j.l. is van de zijde van het Ministerie van Economische Zaken een brief aan [REDACTED] gezonden, waarin onder meer het dringende verzoek werd gedaan voor nog lopende offertes van buizen en daarop te verrichten leveranties, aanvragen tot verlening van een exportvergunning in te dienen. Tevens werd meegedeeld, dat zolang op die aanvragen niet was beslist uitvoer niet zal mogen plaatsvinden.

b. Tezelfdertijd is van de zijde van het Ministerie van Economische Zaken de aandacht van de douane-autoriteiten van het Ministerie van Financiën gevraagd voor het mogelijk door [REDACTED] uitvoeren van de onderhavige buizen naar Pakistan. Ook in dit geval werd tevens rechtstreeks contact opgenomen met het hoofd van de douanedienst op Schiphol. Voorts werd in dit verband ook de medewerking gevraagd van de douane op de Belgische luchthaven Zaventem. Tenslotte heeft EZ direct contact gehad met de directie van [REDACTED].

2. Voorts heeft de Minister van Economische Zaken op 24 juli 126 Nederlandse ondernemingen aangeschreven en hen geattendeerd op de terzake bestaande wetgeving. Deze ondernemingen waren door UCN als toeleveranciers vermeld. Zij konden dus worden beschouwd als potentiële exporteurs van goederen als hier bedoeld.

In de aan deze bedrijven gezonden brief is er tevens melding van gemaakt, dat binnenkort de in Staatsblad 586 van 1977 opgenomen bijlage, die behoort bij het Uitvoerbesluit strategische goederen 1963, in die zin zal worden veranderd, dat de daarin vermelde posten 0101 tot en met 0141 worden vervangen door een nieuwe nucleaire lijst. Een ontwerp daarvan in de Engelse taal werd met die brief meegezonden. Deze nieuwe nucleaire lijst houdt ten opzichte van de bestaande een verbetering in met name door een duidelijkere en betere omschrijving van de posten en door het bij de tijd brengen daarvan in het licht van de modernste technologie. De lijst is in internationaal overleg totstand gekomen maar heeft nog definitieve instemming van Belgische en Franse zijde. Het is de bedoeling om, zodra die instemming is verkregen, een Nederlandse vertaling van de lijst in de plaats te stellen van bovenvermelde posten.

3. In dat verband is het eveneens van belang te signaleren, dat de Ministers van Economische Zaken en van Buitenlandse Zaken onlangs hebben besloten te bevorderen dat aan het slot van de bijlage van het Uitvoerbesluit strategische goederen een nieuwe post 2000 wordt toegevoegd, luidende: "drukwerken en andere schriftelijke stukken, en andere goederen bestemd of geschikt voor het overdragen van kennis, een en ander voor zover daarin technologie is vastgelegd betreffende het ontwerpen, de vervaardiging of het gebruik van de in deze bijlage bedoelde goederen, tenzij deze is bekendgemaakt in algemeen toegankelijke publicaties".

Het zal duidelijk zijn, dat deze verandering ten doel heeft de ongewenste overdracht van technologische kennis te beperken. Bovenomschreven regeling is van toepassing op technologie, die is vastgelegd in documenten en andere stoffelijke zaken, die dragers van informatie-overdracht kunnen zijn. Zij kan niet van toepassing zijn op de overige vormen van grensoverschrijdende overdracht van kennis, omdat de In- en uitvoerwet slechts machtigt om ten aanzien van de uitvoer van goederen regelen te stellen. Anderzijds heeft het zich baseren op de In- en uitvoerwet het grote voordeel dat op korte termijn een regeling tot stand kan worden gebracht.

Hoofdstuk 8: Follow-up van het werkgroeponderzoek.

Met betrekking tot de follow-up van het onderzoek van de werkgroep, merkt deze nog het volgende op:

1. De werkgroep heeft niet onomstotelijk kunnen vaststellen dat Khan, al dan niet met behulp van anderen, gegevens als bedoeld in artikel 80 quater van het Wetboek van Strafrecht, opzettelijk onder zich heeft genomen en/of heeft meegedeeld aan of ter beschikking gesteld van een buitenlandse mogendheid. De feiten wettigen echter naar de indruk van de werkgroep wel de veronderstelling dat Khan zeker van 1975 af tenminste handelingen heeft verricht, ondernomen met het oogmerk om, zonder daartoe gerechtigd te zijn, de beschikking te krijgen over gegevens als onder hoofdstuk 7 bedoeld (artikel 98, tweede lid, Sr).

De werkgroep kan uiteraard slechts een voorlopig oordeel uitspreken over de vraag of het verzamelde feitenmateriaal vermoedelijke overtreding(en) oplevert van een of meer van de in de artikelen 98-98c Sr vervatte bepalingen en dientengevolge een nader justitieel onderzoek is aangewezen. Het oordeel omtrent de mogelijkheid en opportuniteit van een dergelijk onderzoek behoort tot de verantwoordelijkheid van het Openbaar Ministerie. De werkgroep geeft de Minister van Justitie dan ook in overweging in deze het oordeel van het Openbaar Ministerie in te winnen. De werkgroep verheelt zich overigens niet dat een eventueel nader justitieel onderzoek, met name gezien de huidige woonplaats van Khan, vele beletselen zal ondervinden.

2. Verdere resultaten van het ECD-onderzoek zullen niet meer aan de werkgroep worden gerapporteerd. Het gaat thans om een opsporingsonderzoek tegen verdachte firma's en personen. In geval dat resulteert in een verdenking, dat een of meer strafbare feiten zijn gepleegd zal de ECD zijn bevindingen na afronding van dit onderzoek ter kennis van het Openbaar Ministerie brengen.

3. Het behoeft geen betoog, dat wettelijke voorschriften en bepalingen alleen effect sorteren, indien op de naleving daarvan wordt gecontrôleerd.

Afgezien van de door de douane te verrichten contrôles is de contrôle op de naleving van de bepalingen inzake de in-, uit- en doorvoer van strategische goederen ingevolge de In- en uitvoerwet (i.c. met name het Uitvoerbesluit strategische goederen 1963) een taak, die aan de ECD is opgedragen. De met deze taak belaste Afdeling Recherche van de ECD beschikt over onvoldoende mankracht om die taak naar behoren te kunnen vervullen.

Daar het toezicht op de handel in strategische goederen van vitaal belang is en dit slechts veantwoord kan worden uitgeoefend door een aantal op dit terrein gespecialiseerde opsporingsambtenaren, verdient het naar de mening van de werkgroep aanbeveling de personeelssituatie bij de Afdeling Recherche van de ECD op zo kort mogelijke termijn te doen bezien en zo nodig te verbeteren.

4. Indien wordt ingestemd met de voorgestelde aanvullende beveiligingsvoorstellen respectievelijk met de verscherpte contrôle van bestaande voorschriften zal een en ander formeel ter kennis gebracht moeten worden van alle relevante beveiligingsinstanties.
5. Conform de gedane toezeggingen is het nodig aanvullende informatie te verstrekken over het voorgaande aan:
 - het Parlement;
 - de Troika-partnerlanden;
 - de Minister-President van Israël.

Voorts verdient het, gezien het in het geding zijnde internationale politieke belang, aanbeveling om de Verenigde Staten van Amerika van de voor haar relevant te achten informatie te voorzien.